

Кафедра теорії і методики початкової освіти

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

ТЕМА: РЕАЛІЗАЦІЯ ВАРІАТИВНОГО СКЛАДНИКА В
ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ЯК ЧИННИКА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Виконала:

Рогова Оксана Олександрівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

013 Початкова освіта, Початкова освіта

(спеціальність, освітня програма)

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент

кафедри теорії і методики початкової освіти

(науковий ступінь, учене звання, посада)

В. Ф. Решетняк

(ініціали, прізвище)

Консультант:

(науковий ступінь, учене звання, посада)

(ініціали, прізвище)

Допущено до захисту

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ Т.Ф. Зенченко

(підпис) (ініціали, прізвище)

Дата захисту: «__» _____ 20__ р.

Оцінка _____

Підписи членів ЕК:

Глухів 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВАРІАТИВНОГО СКЛАДНИКА НАВЧАЛЬНИХ ПЛАНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	9
1.1. Варіативний складник в дидактиці початкової освіти України.	9
1.2. Мотиваційні аспекти варіативного складника в системі підвищення ефективності освітнього процесу	19
1.3. Варіативний складник навчальних планів в системі Нової української школи.	23
Висновки до 1 розділу	33
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИКОРИСТАННЯ ВАРІАТИВНОГО СКЛАДНИКА В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	35
2.1. Підходи до формування варіативного складника у закладах, що забезпечують початкову середню освіту в Україні	35
2.2. Вплив варіативного складника на підвищення ефективності навчального процесу в початковій освіті м. Кременчука	40
2.3. Аналіз результатів дослідження ефективності використання варіативного складника як компонента навчального плану на прикладі закладів освіти міста Кременчука та методичні рекомендації щодо можливих підходів до використання годин виділених на цей компонент.	46
2.4. Рекомендації вчителям початкових класів та керівникам закладів середньої освіти щодо формування варіативного складника змісту початкової освіти.....	51
Висновки до 2 розділу	58
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
Додаток А.....	69

Додаток Б.....	71
----------------	----

ВСТУП

Актуальність дослідження. Варіативний компонент введений в початкову ланку середньої освіти ще з початку становлення освіти на новому історичному етапі незалежності України. З прийняттям законів Про Освіту (1991 рік) та Про загальну середню освіту (1999 рік) в навчальні плани закладів загальної середньої освіти для всіх ступенів вводиться варіативна складова. Включена вона була і в навчальні плани початкових класів.

Як зазначала О. Я. Савченко [34] початкова школа почала працювати в умовах вибору з-поміж варіантів навчальних планів і програм найбільш відповідного для даного типу школи. Також новими стали проблеми визначення базового компонента змісту початкової освіти, критеріїв вибору навчальних планів і програм, шляхів відображення в змісті навчання культурно-виробничих особливостей регіонів.

У подальшому ідеї забезпечення особистісно орієнтованого підходу до освітнього процесу на основі індивідуалізації та диференціації навчання в початковій школі набули подальшого розвитку. Серед шляхів, які повинні забезпечувати реалізацію цих ідей, визначено й варіативність змісту навчання учнів початкової школи: можливість вибору на рівні школи одного із варіантів навчального плану (національно-територіальний та предметно орієнтований підходи) та формування варіативної складової типового навчального плану.

Школи у погодженні з батьками мають можливість обрати навчальні плани для шкіл з навчанням однією з мов національних меншин, вивченням культурологічних аспектів певних народів, що проживають на території України. Також, є можливість вибрати поглиблене вивчення іноземних мов (навчальні плани для шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов).

Як альтернативні до типових навчальних планів школи можуть обрати навчання учнів з першого класу за експериментальними (альтернативними) варіантами навчальних планів (освітня система розвивального навчання ДРiМ (Давидова В. В., Рєпкіна В. В., Максименка С. Д. та ін.), освітня

система розвивального навчання Д. П. Ельконіна - В. В. Давидова, інтегрована освітня система А. Д. Цимбалару, освітня програма «Росток», науково-педагогічний проект «Інтелект України», Вальдорфська педагогіка, інноваційний освітній проект всеукраїнського рівня «Я - дослідник») [31].

Для формування варіативної складової навчального плану початкової школи МОНУ створило реєстр рекомендованих до використання в початковій школі програм курсів за вибором [31].

Як зазначає А. П. Самодрін [37, с. 207] в кінці XX століття в цілому ряді країн (Франція, ФРН, США, Англія, Канада, Австралія, Японія, Китай, Чехія, Словаччина та ін.) намітилась тенденція до збільшення в навчальних планах середньої школи варіативної частини змісту освіти за рахунок скорочення обсягу обов'язкового змісту. Цим означається намагання зробити середню освіту практико-орієнтованою, значною мірою адаптованою до швидкозмінних регіональних умов за рахунок вибору певної частини змісту освіти.

Різні сторони процесу диференціації навчання учнів у системі загальної середньої освіти, розвитку на цій основі особистості розглядали В. І. Бондар, О. І. Бугайов, М. І. Бурда, М. П. Гузик, В. І. Кизенко, О. П. Ков'язіна, Г. С. Костюк, О. І. Ляшенко, В. Ф. Моргун, П. І. Сікорський, А. В. Фурман та інші. Різні аспекти добору варіативної складової навчальних планів початкової школи, диференціації змісту початкової освіти, розвитку та самореалізації особистості висвітлені в наукових працях Ю. К. Бабанського, Т. С. Богачик, Н. М. Бібік, О. О. Бударного, М. С. Вашуленка, О. В. Киричука, В. І. Лозової, К. П. Нечипоренко, О. Я. Савченко та інших.

Разом з тим проблема ефективного використання варіативної складової в початковій школі як чинника підвищення ефективності навчального процесу залишається актуальною і в наш час. За результатами аналізу використання варіативної складової навчальних планів у 1-4 класах закладів загальної середньої освіти м. Кременчука з'ясовано, що тільки в біля 10 відсотках шкіл міста варіативний компонент навчальних планів

використовується для введення курсів за вибором. Ще менший відсоток шкіл, у яких при виборі курсів враховується думка батьків учнів початкової школи.

Варіативність вибору додаткових курсів доволі обмежена так як можуть використовуватись тільки курси, програми яких рекомендовані МОН до використання в початковій школі. Набори таких курсів в п'яти книгах розроблені ще до варіативної складової Типових навчальних планів початкової школи (наказ Міністерства освіти і науки молоді та спорту України від 10. 06. 2011 № 572). Вони хоча і були повторно схвалені для використання у загальноосвітніх навчальних закладах комісією з педагогіки та методики початкового навчання Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІМЗО від 02.07.2019 р. № 22.1/12-Г-528), однак не містять змін необхідних для реалізації Концепції Нової української школи.

Це зумовлює необхідність більш детального розгляду проблем формування закладами освіти варіативної складової змісту початкової освіти з урахуванням інтересів, здібностей, життєвих планів учнів як суттєвого засобу забезпечення повноцінного розвитку особистості кожного школяра.

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити вплив різких концепцій формування варіативного компоненту змісту освіти початкових класів шкіл м. Кременчука на ефективність навчального процесу, відображення в цьому компоненті етнічних, історичних, економічних, природничих, соціокультурних особливостей регіону, врахування інтересів та побажань батьківської громадськості.

Гіпотеза дослідження – розширення варіативності початкової освіти, створює умови до формування позитивних мотивів навчання, що підвищує ефективність навчального процесу.

Об'єкт дослідження – процес навчання молодших школярів в умовах сучасних закладів загальної середньої освіти .

Предмет дослідження – особливості формування варіативної компоненти змісту початкової освіти в школах м. Кременчука, їх вплив на ефективність навчального процесу.

Відповідно до об'єкту, предмету та мети визначено завдання дослідження:

- здійснити аналіз наукових поглядів на досліджувану проблему в теорії педагогіки і психології;
- визначити дидактичний потенціал варіативної компоненти в освітньому процесі початкової школи;
- дослідити сучасні підходи до формування варіативної компоненти змісту освіти у Новій українській школі;
- дослідити стан застосування та обґрунтованості підходів до формування варіативної компоненти змісту початкової освіти на прикладі закладів освіти м. Кременчука;
- розробити рекомендації вчителям початкових класів та керівникам закладів середньої освіти щодо формування варіативної компоненти змісту початкової освіти для забезпечення підвищення ефективності навчального процесу.

Для розв'язування поставлених завдань застосовувались такі **методи досліджень**:

- теоретичні:
- *аналіз* результатів методичних, психолого-педагогічних досліджень, монографій статей і матеріалів науково-методичних конференцій з проблеми дослідження; чинних стандартів початкової повної середньої освіти, навчальних програм, підручників і навчальних посібників, інших нормативних документів;
- *синтез, порівняння, класифікація, систематизація* та *узагальнення* теоретичних положень, розкритих у науковій

психолого-педагогічній і навчальній літературі, досвіду навчальної діяльності у початковій школі;

- **емпіричні** - педагогічне спостереження, анкетування, бесіда, педагогічний експеримент у його конкретних формах (констатувальний, пошуковий, формувальний), методи математичної статистики для аналізу і опрацювання експериментальних даних.

Методологічну основу дисертації складають: філософські погляди на освіту вітчизняних і зарубіжних філософів і мислителів (В. І. Вернадський, Г. Гегель, Р. Декарт, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, М. М. Мойсєєв та ін.); психологічні та загальнодидактичні положення про особливості освітнього процесу в початковій школі (Н. М. Бібік, Л. С. Виготський, М. С. Вашуленко, В. І. Лозова, Н. Ф. Тализіна, О. Я. Савченко та ін.); положення профільного, диференційованого, особистісно-орієнтованого підходів до організації навчального процесу (І. Д. Бех, В. І. Бондар, О. І. Бугайов, М. І. Бурда, С. У. Гончаренко, М. П. Гузик, В. І. Кизенко, О. П. Ков'язіна, Г. С. Костюк, О. І. Ляшенко, В. Ф. Моргун, Н. Г. Ничкало, П. І. Сікорський, А. В. Фурман та ін.).

Новизна дослідження полягає в тому, що здійснено дослідження стосовно сучасних підходів до формування варіативної компоненти змісту початкової освіти в умовах Нової української школи на основі врахування індивідуальних потреб учасників освітнього процесу, забезпечення їх освітніх запитів, врахування етнокультурних та економічних особливостей регіону; здійснено аналіз змісту варіативних компонентів початкової освіти в закладах освіти м. Кременчука, досліджено вплив цього змісту на підвищення ефективності навчального процесу.

Практична значимість дослідження у підготовці рекомендацій вчителям початкової школи та керівникам закладів освіти щодо застосування науково обґрунтованих підходів до формування варіативної компоненти

змісту початкової освіти для підвищення ефективності навчального процесу на основі формування позитивної мотивації до навчання.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювалась в процесі освітнього процесу в 1-4-х класах шкіл м. Кременчука.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВАРІАТИВНОГО СКЛАДНИКА НАВЧАЛЬНИХ ПЛАНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Варіативний складник в дидактиці початкової освіти України.

Проблема варіативності навчання тісно пов'язана з проблемою всебічного та гармонійного розвитку особистості. Засоби забезпечення варіативності навчання є інструментом для забезпечення виховання всебічного розвинутої, гармонійної особистості. Враховуючи індивідуальні запити особистості ми забезпечуємо її гармонійний розвиток. Врахування ж особистих потреб людини передбачає індивідуалізацію та диференціацію освітнього процесу.

Необхідність гармонійного розвитку особистості як проблема постала ще в античні часи. На цьому, наприклад, наголошував Аристотель, говорячи про розвиток як фізичних (витривалість, фізична вправність), так і розумових здібностей, моральних якостей (моральна чистота, справедливість, поміркованість).

До розв'язання цієї проблеми долучилися представники гуманізму епохи Відродження Ф. Рабле, М. Монтень, які серед складників гармонійного та всебічного розвитку людини бачили тілесну красу людини (фізичний розвиток), розуміння різних видів мистецтва, високі моральні якості, тісно пов'язані з релігійними уявленнями про добро і зло.

Соціалісти-утопісти, представники просвітництва VIII-IX століть Т. Мор, Т. Компанелла, Р. Оуен до компонентів гармонійного розвитку людини почали додавати працю на благо суспільства та особистості. За влучним висловом Г. Сковороди «сродну працю» - працю, яка приносить задоволення особистості (через яку вона самовиражається) та користь суспільству.

Так, Р. Оуен вважав, що подолання проблем у вихованні гармонійної, всебічно розвиненої особистості можливе за розвитку розумових і фізичних сил особистості, їх моральних та естетичних якостей, поєднаних з працею на користь суспільства (рис. 1.1).

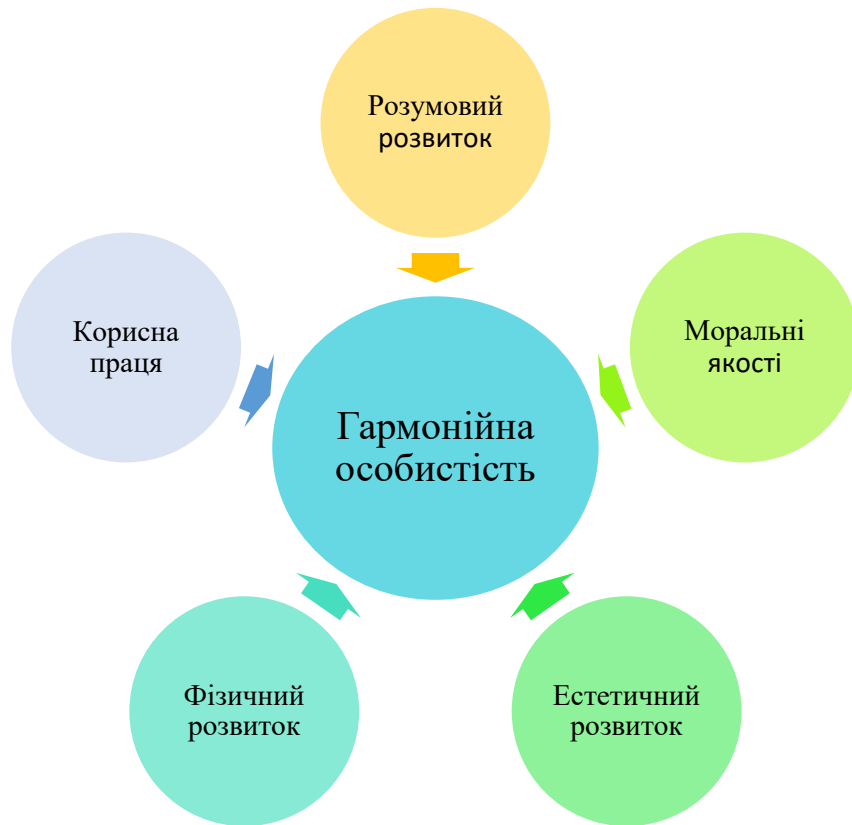

Рис. 1.1 Схема компонентів поняття «гармонійна особистість» за Р. Оуеном

Цікавим в плані розуміння вимог до якостей молодого покоління епохи Русі є «Поучення Володимира Мономаха», якому зазначено: «[треба мати] душі чисті, непорочні, тіла худі, лагідну бесіду і в міру слово господнє; при їді і питті без галасу великого бути, при старих - мовчати, премудрих - слухати, старшим - покорятися, з рівними і меншими - приязнь мати; без лукавства розмовляти, багато розуміти; не лютувати словом, не хулити розмовою, не надміру сміятися, соромитися старших; до жінок недостойних не говорити; долу очі мати, а душу - вгору; уникати, не старатися повчати легковажних; власть же - ні за що мати, як [і] од усіх чесьть» [33]. Звичайно, як і більшість релігійних творів, «Поучення...» основну увагу приділяє

моральним якостям, разом з тим ми бачимо і певні вимоги до фізичних (тіла худі) та розумових (багато розуміти) якостей.

З періоду становлення педагогіки як науки на території України, переходу на систему підготовки педагогів у спеціально відведених для цього закладах (інститутах, факультетах університетів) поняття всебічно розвиненої особистості і вимог до її виховання майже не змінилися за виключенням певних ідеологічних нашарувань, пов'язаних з комуністичними ідеями і завданнями виховання «будівника комунізму». Дискусії та дослідження змістилися в сферу методів та засобів досягнення цілей - виховання гармонійної та всебічно розвинутої особистості.

Разом з тим, системи освіти з періоду просвітництва по кінець ХХ століття в своїй більшості, явно чи опосередковано, розглядало дитину, учня школи як *tabula rasa* (лат. *tabula rasa* - вискоблена (чиста) дошка). Відповідно використовуючи «правильні» методи та форми навчання, «науково обґрунтований» зміст навчання на думку функціонерів від освіти можна сформувати особистість, що «відповідає запитам сучасного суспільства». Для здійснення такого навчання необхідний вчитель, що вміє використовувати ці, і тільки ці «правильні» методи та форми навчання та зміст навчання, викладений у безальтернативному варіанті навчальних програм і підручників. Засоби навчання, в тому числі різноманітні посібники, що не пройшли через затвердження Міністерством освіти в школу не допускалися.

Думки і застереження окремих психологів (Л. Вигодський, Д. Ельконін, В. Давидов, О. Леонт'єв та ін.) на необхідність альтернативних підходів до організації навчання здебільшого не враховувалися в практичній діяльності.

Однак сучасні світові освітні системи базуються на принципі варіативності. Принцип варіативності є один з основних у філософії, науці, системах управління, в політиці тощо. Він відкидає наявність тільки одного варіанта істини, згідно цього принципу істина може мати кілька проявів, а шляхів до її досягнення також може бути багато. Принцип варіативності

передбачає свободу вибору, в даному випадку свободи вибору для учасників освітнього процесу - учня, вчителя, адміністратора школи, батьків або осіб, що їх замінюють.

У межах просвітницької освітньої парадигми керівник школи не має права відійти від встановлених, як правило державою, організаційних форм освітнього процесу, жорстко регламентованих стосунків з педагогами та учнями, оцінки їх діяльності за встановленими критеріями. Його діяльність оцінюється за умінням реалізовувати нав'язані стандарти та винахідливість у їх впровадженні.

Учитель також обмежений в своїй діяльності цілим рядом циркулярів. Він не може подавати навчальний матеріал у відмінному від поданого в підручнику трактуванні. Його свобода у «творчому» застосуванні форм, методів, прийомів доведення до учнів визначених текстів учневі. За рахунок чого досягається «ефективне засвоєння» навчального матеріалу.

Зрозуміло, що і учень не має свободи вибору - є тексти підручників, є навчальні предмети, а для розвитку власних уподобань залишається позашкільна діяльність.

Розуміння того, що безальтернативний варіант освітнього процесу є тупиковим, не відповідним сьогоденню прийшло до педагогічної спільноти нашої країни у другій половині 80-х років XX століття ще до набуття України незалежності. Виявилось, що в країні є значна кількість «педагогів-новаторів», що пропонують альтернативні шляхи розвитку освіти.

Процес переходу від безальтернативної освіти до варіативної освіти триває в Україні вже кілька десятиліть і тільки зараз ми бачимо реальні зміни в цьому напрямку. Розглянемо кілька етапів становлення варіативної освіти в Україні.

Цікаві ідеї варіативності навчання в початковій школі залежно від рівня готовності дитини до навчання запропонувала в 1990 році О. Савченко. Це був період напередодні здобуття Україною незалежності. У статті «У пошуках нової концепції школи першого ступеня» [36] вона запропонувала

на основі науково обґрунтованої методики визначення готовності до навчання пропонувати дітям, батькам і школам різні варіанти початку і тривалості навчання в початковій школі. Основним варіантом навчання повинен залишатися варіант початку навчання після досягнення дитиною шести років. Однак, окремих з них, «котрі виявляють великі пізнавальні здібності, фізично міцних, можна об'єднувати, якщо дозволяє контингент учнів, у класи прискореного навчання» [36, с. 4]. Такі учні можуть засвоїти програму початкової школи не за чотири, а за три роки.

Діти семи років, які мають добрий загальний розвиток, за рахунок домашнього навчання або навчання в дошкільному закладі добре оволоділи навичками читання та письма можуть вступати не до першого, а відразу до другого класу і навчатися в початковій школі протягом трьох років.

О. Савченко пропонує такі варіанти тривалості навчання в школі I ступеня (табл. 1.1):

Таблиця 1.1

Варіанти тривалості навчання в початковій школі за О. Савченко

Варіанти навчання	Класи			
	I	II	III	IV
Основний тип	6	7	8	9
Інтенсивне навчання з 6 років	6	7	9	-
Коригуюче навчання	7	8	9	10
Інтенсивне навчання з 7 років	-	7	8	9

У цій же роботі О. Савченко пропонує обов'язково доповнювати навчання регіональним компонентом, який на її думку може реалізовуватись в межах багатопланової краєзнавчої роботи з 20 травня по 1 червня за межами школи. Запропоновано орієнтовну назву інтегрованої програми цієї краєзнавчої роботи - «Люби і знай свій рідний край»

Пропонуючи заходи до оновлення змісту навчання О. Савченко наголошує, що ключовими при цьому залишаються з однієї сторони «фундаментальність і цілісність у формуванні провідних понять», а з іншої

«можливість диференціювання базового компонента, що має втілюватись у варіантах програм з окремих предметів, інтегрованих курсах» [36, с. 22].

Значну увагу в своєму дослідженні О. Савченко приділяє диференційованому підходу до організації навчально-виховного процесу. Водночас розглядаються різні аспекти реалізації такого підходу. Від уже зазначеного варіанту з різною тривалістю навчання до організації пропедевтичної роботи перед вивченням нового навчального матеріалу, використання різних прийомів пояснення нового матеріалу, надання вчителю права варіативності у визначенні обсягів часу на вивчення тієї чи іншої теми, обов'язкове включення до змісту занять розгляд завдань різної складності, диференціація домашніх завдань.

Щодо варіативності організаційних форм освітнього процесу О. Савченко надає революційні пропозиції стосовно тривалості уроків залежно від віку учнів, сили статичного та розумового навантаження учнів, особливостей навчального предмету, які дають змогу змінювати види діяльності. Також науковець пропонує враховувати специфіку предметів, які передбачають додаткову підготовку учнів до їх проведення – організацію робочого місця для занять з образотворчого мистецтва та трудового навчання, перевдягання до уроків фізичної культури. Так, для 1 класу запропонована тривалість уроків від 30 до 45 хвилин, для 2-го - від 35 до 45 хвилин, для 3 та 4-го класів - від 40 до 50 хвилин.

Основним засобом забезпечення варіативності змісту навчання О. Савченко вважає введення варіативних навчальних планів, в яких пропонується передбачити зменшення тижневого навантаження та інваріантної складової і збільшення часу на забезпечення умов для розвивальної та оздоровчої діяльності учнів, зміщення пріоритетів на предмети, що впливають на загальнокультурний розвиток учнів, їх соціальну адаптацію, створюють базу для задоволення особистих творчих потреб, що сприяє мотивації навчання [36, с. 6].

Варто зазначити, що значну частину пропозицій О. Савченко стосовно інтегративності змісту освіти (слід зазначити, що О. Савченко сумнівалася в доцільності інтеграції всіх предметів початкової школи), варіативності освітніх програм, надання права вчителю самостійно визначати кількість годин на вивчення певних тем, змінювати в певних межах послідовність їх вивчення та інших реалізовано в Концепції нової української школи [16] та Державному стандарті початкової освіти [8].

Подальший розвиток ідей варіативного навчання ми можемо відмітити в Концепції середньої загальноосвітньої школи України, що була розроблена в 1990 році Науково-дослідним інститутом педагогіки та затверджена рішенням колегії Міністерства народної освіти України в 1991 році. У ній зокрема акцентується увага на необхідності врахування індивідуальних особливостей дітей, їх інтересів, «орієнтація змісту на розвиток здібностей та емоційно-ціннісних ставлень учнів, їх наукового світогляду та творчого мислення» [17]. Для забезпечення «культурно-національних, регіональних і місцевих вимог до загальноосвітньої підготовки учнів, а також потреб особистості в освіті виділяються два компоненти: **державний і шкільний**» [17]. Тобто в одному із перших документів незалежної України з питань визначення стратегії освіти передбачається варіативність навчальних планів.

Передбачено, що державний компонент змісту освіти орієнтується на забезпечення фундаментальної складової і є «незалежним від регіональних умов та індивідуальних особливостей учнів». Він реалізується за затвердженими Міністерством народної освіти України програми, підручниками, навчальними та методичними посібниками.

Керівництво міністерства і у варіативній складовій встановлює певне регулювання, залишаючи за собою право на затвердження «орієнтовного переліку курсів для вивчення за вибором учнів, профілів навчання, факультативів тощо, а також дидактичних та методичних матеріалів для їх реалізації. Вибір таких курсів, профілів та факультативів є виключним правом школи» [17, с. 77-78].

І хоча в концепції стверджується, що шкільний компонент перш за все має задовольнити пізнавальні інтереси учнів, розвиток їх здібностей, однак, реалізувати це пропонується за рахунок вже відомих і не завжди ефективних форм – поглиблене вивчення окремих предметів, факультативні заняття, заняття для компенсаційної роботи з учнями, що відстають у навчанні, групові та індивідуальні заняття тощо.

У Концепції окремо виділено пропоновані форми для реалізації шкільного компонента змісту в початковій освіті. Але вони також передбачають уже відомі форми і напрями діяльності - національне та екологічне виховання, факультативне вивчення іноземної мови, заняття фізкультурою і спортом, різними видами мистецтв.

Враховуючи, що для початкової школи із зазначеного в Концепції актуальними є тільки компенсуючі заняття та групові та індивідуальні заняття можемо констатувати, що для початкової школи, форм реальних навчальної роботи, які б задовольнили індивідуальні потреби учнів не запропоновано. Все зводиться до роботи з відстаючими.

У Концепції становлення мережі середніх закладів освіти для розвитку творчої обдарованості [18] вперше запропоновано визначати співвідношення між базовим (інваріантним) та варіативним компонентом освіти відповідно 70-80 та 30-20 відсотків.

Певним етапом у розвитку варіативної освіти в Україні стало прийняття у 2001 році Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа). В цьому документі відразу зазначено, що «Українська школа будується на принципах єдності і варіативності» [15, с. 137]. Це означає «визнання правомірності різних шляхів реалізації єдиної мети і завдань шкільної освіти на основі функціонування різних типів загальноосвітніх навчальних закладів, застосування різних педагогічних систем і педагогічних технологій» [15].

У варіативній складовій згідно Концепції передбачено два складники - регіональний та шкільний компоненти. Регіональний компонент реалізувався з урахуванням особливостей регіону і, наприклад, в Полтавській області

передбачав вивчення окремого курсу «Історія і культура Полтавщини». Для варіативного компонента у змісті шкільної освіти передбачалося відвести 8-10 відсотків навчального часу.

Також у змісті Концепції передбачено використання на усіх ступенях середньої освіти спеціальних методик вивчення та індивідуального розвитку дітей, проведення психологічної діагностики, яка повинна стати основою для прийняття учителями «педагогічно доцільних рішень» [15].

Варіативність освіти передбачає, що основним принципом роботи шкіл повинні стати диференціація та індивідуалізація навчання і виховання. Педагогічна система варіативності освіти будується на основі «врахування освітніх потреб, можливостей і пізнавальних інтересів школярів, яка забезпечує як роботу з обдарованими дітьми, так і запобігання неуспішності і відставанню учнів» [15]. Схему компонентів такої системи подано на рис. 1.2.

Рис. 1.2 Схема компонентів варіативної освіти

У Концепції для початкової освіти спрямування варіативної складової як правило не виходить за межі уже усталених форм та методів роботи: індивідуальна робота з учнями, групові консультації, додаткові заняття з окремих предметів, а також заняття з корекції відхилень у психічному чи фізичному розвитку учнів, лікувально-оздоровчі заходи [15].

1.2. Мотиваційні аспекти варіативного складника в системі підвищення ефективності освітнього процесу .

Варіативність навчання як педагогічна проблема тісно пов'язана з питаннями психології бо базується на вивченні індивідуальних особливостей дитини, її особистих потреб. За визначенням психологів будь яка діяльність людини пов'язана з мотивом. Без мотивів не буває діяльності. Мотиви виконують функцію спонукання до дії.

Початок навчання в школі означає перехід пізнавальних процесів дитини на якісно новий рівень - провідною її діяльністю стає навчальна діяльність (учіння). Варто також зазначити, що нікуди не зникають і продовжують розвиватися інші види діяльності такі як гра, трудова діяльність, спілкування тощо. Разом з тим варто виокремити особливості учіння як виду діяльності.

Як зазначає Н. Тализіна особливістю учіння як виду діяльності є те, що реалізуючи цю діяльність учень не має інших цілей крім засвоєння соціального досвіду [42]. На відміну від трудової діяльності, яка спрямована на створення або перетворення певного об'єкта (продукту), учіння спрямоване на перетворення самого себе. Результатом учіння є та ж фізична особа але уже з іншим соціальним досвідом. Іншою особливістю учіння є його спрямованість на задоволення пізнавальних потреб.

Потреби тісно пов'язані з мотивами діяльності. Учні початкової школи далеко не завжди усвідомлюють мотиви своєї діяльності, в тому числі і учіння. Доволі часто пізнавальна діяльність учнів пов'язана з мотивом досягнення успіху, який в цьому віці закріплюється в якості стійкої особистісної якості. Одночасно формуються й інші мотиви - мотив уникнення невдач, мотиви пов'язані із залежністю від оцінки його діяльності іншими - вчителем, однокласниками, батьками, мотиви пов'язані із формуванням самооцінки своїх можливостей і здібностей. У цей час формується розуміння того, що успіх залежить від того, які зусилля були учнем прикладені для досягнення цілей учіння.

Учіння як діяльність дитини передбачає рефлексію. Психологи (Д. Ельконін, Ж. Піаже) вказують на те, що на початок навчання в початковій школі в більшості дітей не сформована здатність до рефлексії, як правило вони її здійснюють як виконання завдань вчителя. Вміння здійснювати самооцінку необхідно формувати в початкових класах.

Разом з тим дослідження показали, що учні на певному етапі сформованості навичок рефлексії краще її здійснюють по відношенню до

своїх однокласників. Якщо дати завдання оцінити правильність виконання однокласником того чи іншого завдання, то як правило така оцінка буде доволі об'єктивною і повною, на відміну від оцінки дій дорослого, наприклад, вчителя. Дії вчителя сприймаються як заздалегідь правильні, які не піддаються критиці.

Ж. Піаже аналізуючи подібну ситуацію вказує на те, що у випадку співпраці учнів створюються рівноправні взаємини, на відміну від співпраці дитини і дорослого де у дитини роль підпорядкованого. Помилки свого товариша учні помічають краще, ніж помилки дорослого.

Ці спостереження є обґрунтуванням виконання рефлексії по відношенню до однокласників, а також створення ситуацій з спеціально допущеними помилками вчителя для формування критичного мислення у молодших школярів.

У більшості шкіл за відсутності додаткових занять творчого та розвиваючого характеру значна частина учнів не знаходить можливість до самовираження, що значно знижує позитивну мотивацію учіння. Разом з тим значна частина дітей міських шкіл ще до початку навчання в школі відвідувала різноманітні гуртки, секції, клуби тощо.

В Україні доволі розвинута мережа позашкільних закладів, що фінансуються з місцевого бюджету або за рахунок батьків. З початком навчання в школі, збільшенням навчального навантаження певна кількість дітей припиняє відвідувати ці заклади. Разом з тим, якраз займаючись спортом, образотворчим мистецтвом, музикою, технічною творчістю, робототехнікою учні мають можливість проявити свої здібності в інших сферах, увійти в систему нових, інших стосунків, ніж в школі. З іншою шкалою цінностей, іншими друзями, серед яких і однолітки, і дорослі. В цій системі стосунків учні доволі часто почувають себе більш самостійними, більш дорослими, а їх діяльність в позашкільних закладах доволі часто нагадує діяльність дорослих.

Стосунки і діяльність в таких колективах значною мірою орієнтовані на створення спільного продукту - це може бути створення робота, гра у футбольній команді, спів у хорі, догляд за рослинами тощо.

Позашкільні заклади є суттєвим доповненням до практичної реалізації формування гармонійної, багатогранної особистості, а успіхи в позашкільній діяльності доволі часто сприяють не тільки задоволенню індивідуальних потреб учня, а й підвищенню його авторитету в шкільному колективі, підвищенню позитивної мотивації до навчання.

Діти з сільської місцевості на жаль в переважній більшості не мають можливості відвідувати такі заклади. Хоча вихід з подібної ситуації підказує доволі значний досвід роботи авторських шкіл. Наприклад, авторської школи Олександра Антоновича Захаренка в селі Сахнівка на Черкащині. Ця школа є прикладом створення на базі загальноосвітнього закладу центру розвитку дітей, що в своїй структурі має спортзал, басейн, волейбольний і баскетбольний майданчики, фіто бар, ряд музеїв «Моя маленька батьківщина», кіно-лекційний зал, виставковий зал, обсерваторію і планетарій, власний телеканал на 15 сіл [32].

У Кременчуці також існували школи, що були центрами розвитку мікрорайону. Кременчуцька експериментальна середньої школа-комплекс «Вибір» №17 ім. М. Г. Нелиня під керівництвом директора В. Логвіна реалізовувала протягом більш ніж 10 років концепцію авторської школи «Створення оптимальних стартових умов для успішного самовизначення учнів». Мета діяльності школи - сприяти особистісному і психофізичному розвитку дитини. Це дійсно був центр для самовираження і самовдосконалення не тільки учнів школи але й дітей всього мікрорайону.

Структуру комплексної системи «Вибір» складали загальноосвітній компонент (урочне та позаурочне навчання), елективне навчання (інформаційно-навчальний, техніко-практичний, художньо-естетично та спортивно-оздоровчий блоки). Всього для реалізації позаурочної роботи із

зазначених чотирьох елективних блоків Автозаводська районна рада міста Кременчука додатково виділяла більше 10 ставок педагогів.

Подібний цент розвитку дитини в межах Всеукраїнського експерименту «Профільно-диференційована школа» був створений директором Кременчуцької гімназії № 3 А. Самодріним. У школі запрацювали предметні гуртки, спортивні секції, філіал музичної школи, студія бального танцю «Овація», студія естрадно-спортивного танцю «Веселка», об'єднання за інтересами. Для учнів першого класу започатковано курс «Введення в шкільне життя». Здійснюється психологічне тестування, пов'язане з допрофільною підготовкою, виявлення нахилів учнів.

На жаль на сьогодні ці центри перестали працювати. Але як зазначають педагоги шлях до варіативної школи, до забезпечення всебічного і гармонійного розвитку особистості лежить через перетворення шкіл в школу-цент розвитку особистості.

1.3. Варіативний складник навчальних планів в системі Нової української школи.

У Державному стандарті початкової освіти, затверджену постановою Кабінету Міністрів України 21 лютого 2018 р. № 87 визначені вимоги до структури базового навчального плану початкової школи: «Базовий навчальний план має інваріантний і варіативний складники. Інваріантний складник є обов'язковим для всіх закладів загальної середньої освіти незалежно від їх підпорядкування і форми власності. Виключення з інваріантного складника будь-якої з освітніх галузей є неприпустимим, оскільки порушує цілісність початкової освіти і наступність з базовою загальною середньою освітою» [8].

У Державному стандарті також визначено спрямованість використання закладами загальної середньої освіти варіативної складової базового навчального плану. Передбачено, що заклади самостійно розподіляють

години варіативної складової з урахуванням «особливостей організації освітнього процесу та індивідуальних потреб здобувачів освіти» [8].

Зазначено також, що заклади освіти під час розробки власних освітніх програм початкової освіти, повинні виділити резервний час для задоволення освітніх потреб здобувачів освіти та реалізації варіативності змісту початкової освіти [8].

Базовий навчальний план початкової освіти є одним з додатків до Державного стандарту початкової освіти [8]. Він містить такі варіанти:

- для класів (груп) з українською мовою навчання;
- для класів (груп) з навчанням мовою відповідного корінного народу, національних меншин;
- для класів (груп) з українською мовою навчання представників корінних народів, національних меншин;
- для спеціальних закладів (класів) загальної середньої освіти з українською мовою навчання дітей з особливими освітніми потребами;
- для спеціальних закладів (класів) загальної середньої освіти з навчанням мовою відповідного корінного народу або національної меншини.

Варіативна складова для різних варіантів базового навчального плану спрямована на «додаткові години для вивчення предметів освітніх галузей, курсів за вибором, проведення індивідуальних консультацій та групових занять» [8] та визначена в обсягах поданих в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

**Розподіл варіативної складової у варіантах базового навчального плану
початкової освіти**

№	Назва варіанту базового навчального плану початкової освіти	Розподіл годин варіативної складової по класам			
		1	2	3	4
1.	для класів (груп) з українською мовою навчання	1	1	1	1

2.	для класів (груп) з навчанням мовою відповідного корінного народу, національних меншин	0	0	1	1
3.	для класів (груп) з українською мовою навчання представників корінних народів, національних меншин	0	0	1	1
4.	для спеціальних закладів (класів) загальної середньої освіти з українською мовою навчання дітей з особливими освітніми потребами	1	1	2	2
5.	для спеціальних закладів (класів) загальної середньої освіти з навчанням мовою відповідного корінного народу або національної меншини	0	0	1	1

У таблиці 1.2 розподіл годин вказано у годинах на тиждень. Одна тижнева година відповідає 35 річним годинам. За першим варіантом базового навчального плану для класів (груп) з українською мовою навчання на варіативну складову передбачено на чотири роки 140 річних годин, тоді як на інваріантну складову відведено 2940 годин. Тобто на варіативний компонент початкової освіти відведено біля 4, 55% від загального обсягу годин відведеного на реалізацію освітнього процесу в початковій школі. Це значно менше чим пропонувалось розробниками концепцій, розглянутих в пункті 1.1. - 10 або 20-30 відсотків від загального обсягу навчального плану. Це значно звужує варіативність змісту освіти в початковій ланці середньої освіти.

Варіативність освіти в початковій школі реалізується також за рахунок впровадження в освітній процес різних типових та експериментальних (не типових або альтернативних) освітніх програм. Станом на початок 2023-2024 навчального року Міністерство освіти та науки України визначило перелік таких програм. Серед них дві типові освітні програми, розроблені авторськими колективами під керівництвом О. Савченко [43; 44] та Р. Шияна [45; 46]. У цих програмах відображено бачення груп вчених та педагогів на шляхи реалізації Концепції нової української школи та формування компетенцій, передбачених Державним стандартом початкової освіти.

Відмінність цих типових освітніх програм можна помітити уже за розподілом годин на вивчення предметів та інтегрованих курсів уже на першому циклі початкової освіти (1-2 клас) (табл. 1.3).

Попередній аналіз даних цієї таблиці вказує на різний підхід до питань інтеграції освітніх галузей авторських колективів - розробників типових освітніх програм. Авторський колектив під керівництвом О. Савченко пропонує інтегрувати кілька освітніх галузей:

- **Українська мова** - 1 клас - інтегруються предмети: курс «Українська мова. Навчання грамоти»; 2 клас - інтегрований курс «Українська мова» або окремі навчальні предмети «Українська мова», «Читання»

- **Я досліджую світ** - інтегруються природнича, соціальна і здоров'язбережувальна, громадянська та історична освітні галузі;

- **Мистецтво** - інтегруються предмети мистецької освітньої галузі.

У типовій освітній програмі, розробленій під керівництвом Р. Шияна передбачена більш широка інтеграція освітніх галузей. Основним інтегрованим предметом в цій системі є предмет «Я досліджую світ». Авторами пропонується інтегрувати в ньому практично всі освітні галузі - природничу, соціальну і здоров'язбережувальну, громадянську та історичну, математичну, інформатичну, а також українську мову та літературу. Другим інтегрованим предметом за цією типовою освітньою програмою є мистецтво, який інтегрує «Образотворче мистецтво» і «Музичне мистецтво», останні предмети можуть навчальними закладами вивчатися як окремі предмети. Паралельно у зменшеному обсязі пропонується вивчати предмети українська мова та математика. Частина змісту цих предметів повинна увійти до інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Таблиця 1.3

Порівняльна таблиця розподілу навчального часу за предметами та інтегрованими курсами за типовими навчальними планами, розробленими під керівництвом О. Савченко та Р. Шияна

	Назва навчального предмету/ Інтегрованого курсу	Кількість годин в типовому навчальному плані			
		За О. Савченко		За Р. Шияном	
		1	2	1	2
	Українська мова	7	7	5	5
	Іноземна мова	2	3	2	3
	Математика	4	4	3	3
	Я досліджую світ	3	3	7	8
	Дизайн і технології	1	1	-	-
	Інформатика	0	1	‘-	-
	Мистецтво	2	2	2	2
	Фізична культура	3	3	3	3
	Варіативний складник	1	1	1	1

Запропонований варіант інтеграції авторського колективу під керівництвом Р. Шияна додав труднощів при розробці підручників для початкової школи. Окремі освітні галузі майже повністю випали при розробці підручників курсу «Я досліджую світ», бо їх обсяг не міг вмістити зміст, розрахований на 7-8 тижневих годин.

Крім двох типових програм Міністерством освіти і науки України затвердило ряд додаткових освітніх програм:

- Освітня програма початкової освіти. Система розвивального навчання ДРiМ (В. В Давидова, В. В. Рєпкіна, С. Д. Максименка та ін.) (Центр психології і методики розвивального навчання).
- Освітня програма початкової освіти за вальдорфською педагогікою (автори Косенко Д. Ю., Мезенцева О. І.).
- Освітня програма «Світ чекає крилатих» (науковий керівник Цимбалару А. Д.).
- Освітня програма за педагогічною технологією «Росток» (науковий керівник Пушкарьова Т. О.).

- Освітня програма «Інтелект України» (науковий керівник Гавриш І. В.).

- Освітня програма за системою розвивального навчання Д. Б. Ельконіна, В. В. Давидова та ін. (автори Старагіна І. П., Захарова Г. М. та ін.).

Освітня програма за системою розвивального навчання впроваджена в ряді регіонів України. Науковий та методичний супровід цієї освітньої програми здійснюють КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» та Незалежний науково-методичний центр «Розвиваюче навчання». Унікальними в цій програмі є розробка змісту мовно-літературної та математичної галузей, у змісті інших галузей використано Типову освітню програму, розроблену під керівництвом Р. Шияна.

Також проблемами розвивального навчання переймаються заклади загальної середньої освіти, що працюють за програмою в основі якої лежить наукова теорія розроблена психологами Д. Б. Ельконіним і В. В. Давидовим. За цією освітньою програмою, наприклад працює Вінницький ліцей № 32.

Колектив ліцею визначив загальні принципи розвивального навчання, які є запорукою досягнення освітніх цілей:

- принцип керування розвитком;
- принцип дослідження і пошуку;
- принцип постановки навчальної задачі;
- принцип моделювання;
- принцип відповідності змісту і форми [25].

Ще однією альтернативною освітньою програмою є програма розроблена за постулатами вальдорфської педагогіки. Розробники освітньої програми вбачають необхідність у змісті освіти відобразити шляхи виконання двох основних завдань: забезпечення розвитку дітей, її психічного та фізичного здоров'я; визначення оптимальних умов для розвитку дитини з урахуванням умов соціального і природного середовища. Програмою передбачено спрямованість на інтеграцію освітніх галузей, відповідність змісту навчання віку дітей та їх пізнавальним потребам. Розклад навчальних занять [4] в одній із шкіл вальдорфської педагогіки подано на рис. 1.3.

Розклад навчальних занять вальдорфської школи «Борисфен»

2 клас

Понеділок

1–2 — Головний урок*

3 — Музика

4 — Іноземна мова

5 — Рукоділля

Вівторок

1 — Головний урок

2 — Евритмія

3 — Головний урок

4 — Ліплення

5 — Рухливі ігри

Середа

1–2 — Головний урок

3 — Музика

4 — Іноземна мова

5 — Рухливі ігри

Четвер

1–2 — Головний урок

3 — Іноземна мова

4 — Музика

5 — Рукоділля

П'ятниця

1–2 — Головний урок

3 — Живопис

4 — Іноземна мова

5 — Читання

*академічні предмети: українська мова, математика, історія, біологія, географія і т.д.

Рис. 1. 3 Розклад навчальних занять вальдорфської школи «Борисфен»

Основними цілями навчально-виховного процесу у вальдорфській освіті є виховання волевих якостей, естетичне виховання (виховання почуттів), розумове виховання, що пов'язане його з прикладною спрямованістю. Під час освітнього процесу добираються види діяльності, спрямовані не тільки на розвиток розумових здібностей але й на розвиток

уваги, уяви, фантазії пам'яті, спостережливості, емоційного сприйняття світу, мовлення, вольової активності тощо [4].

Педагогічний колектив Спеціалізованої авіаційно-технологічної школи № 203 Святошинського району м. Києва, що працює за програмою вальдорфської освіти, з урахування тези про співзвучність ідей цієї педагогіки з кращими гуманістичними ідеями української педагогіки та сучасними тенденціями розвитку Нової української школи, визначив в своїй освітній програмі такі принципи:

1. Гуманістична спрямованість.
2. Принцип демократизації.
3. Принцип поєднання національного та загальнолюдського.
4. Принцип релігійної толерантності.
5. Принцип гармонізації родинного та суспільного виховання.
6. Принцип поєднання соціального та індивідуального.
7. Принцип свободи у самовизначенні [28].

Освітня програма «Інтелект України» розроблена як один із головних нормативних документів однойменного всеукраїнського освітнього проєкту, мета якого «навчити дитину бути успішною в школі та дорослому житті, навчити радіти життю», в іншому трактуванні мета проєкту - «виховання інтелектуальної та технічної еліти України» [30]. В основу проєкту покладено теорію NBIC-конвергенції, де N - нано, B - біо, I - інфо, C - когнітивні науки. Основним засобом досягнення мети проєкту визначено STEM-освіту, створення сучасного освітнього середовища на основі STEM-лабораторій.

«Концептуальними засадами досягнення цілей початкової освіти в Проєкті є основні положення компетентнісного, особистісно-діяльнісного, системного та синергетичного підходів...» [30].

Автори освітньої програми початкової освіти «Інтелект України» вбачають унікальність своєї програми в тому, що початкову освіту вони розглядають як певний педагогічний феномен, що «функціонує та розвивається відповідно до принципів системного підходу, зокрема принципів органічної єдності педагогічної системи й середовища...». Початкова освіта «моделюється й упроваджується в освітній процес на засадах синергетичного підходу як нелінійна система відкритого типу, здатна до самоорганізації». Конструювання змісту початкової освіти в проекті здійснюється «гідно з принципом відповідності змісту освіти формаційним і цивілізаційним тенденціям розвитку людства взагалі й українського суспільства зокрема... Концептуальною освітньою метою визнано створення умов для самоактуалізації та творчої самореалізації особистості в складному

Загальний обсяг навчального навантаження для класів, які працюють за науково-педагогічним проектом «Інтелект України»				
Назва освітньої галузі	Кількість годин на рік			
	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас
Мовно-літературна	280	315	315	315
Математична	105	140	140	140
Мовно-літературна	280	280	280	280
Математична				
Природнича				
Соціальна і здоров'язбережувальна				
Громадянська та історична				
Технологічна				
Мистецька				
Фізкультурна				
Інформатична			35	35
Мистецька	35	35	35	35
Фізкультурна	70	70	70	70
Усього	770	840	875	875
Додаткові години для вивчення предметів, освітніх галузей, вибіркового освітніх компонентів, проведення індивідуальних консультацій, групових занять	35	35	35	35
Загальнорічна кількість навчальних годин, що фінансуються з бюджету	805	875	910	910
Гранично допустиме річне навантаження учнів	700	770	805	805

Рис. 1. 4 Навчальний план початкової школи за проектом «Інтелект України»

нестабільному світі» [30].

Тривалий час в Україні активно впроваджується педагогічний проєкт «Росток». Як зазначено в освітній програмі початкової освіти цього проєкту, метою є «Формування здібностей до саморозвитку та самореалізації особистості на засадах інтеграції, діяльнісного підходу до навчання і виховання» [25]. Заявлені авторами принципи, на яких будується освітній процес в початковій школі, які беруть участь в педагогічному проєкті «Росток»:

- принцип *особистісного підходу* до учня, вчителя, батьків;
- принцип *системності освіти*;
- принцип *екологізації освіти*;
- принцип *єдності національного та загальнолюдського в освіті*;
- принцип *пріоритету розвиваючого навчання та виховання*;
- принцип *пріоритету творчої діяльності*;
- принцип *додатковості*;
- принцип *інтеграції* [25].

Засобом для реалізації принципу інтеграції автори вбачають у введенні предмета Навколишній світ, у змісті якого інтегруються природнича, громадянська й історична, соціальна, технологічна, здоров'язбережувальна освітні галузі. Навчальний план за цим педагогічним проєктом для 1-2 класу початкової школи подано на рис. 1.5.

Освітні галузі	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень	
		1 клас	2 клас
Інваріантна частина			
Мовно-літературна (українська мова та література)	Українська мова	7	7
Мовно-літературна	Іноземна мова	2	3
Математична	Математика	4	4
Природнича	Навколишній світ	3	4
Громадянська та історична			
Соціальна і здоров'язбережувальна, технологічна			
Мистецька	Мистецтво	2	2
Інформатична	Інформаційна культура і технології	1	1
Фізкультурна	Фізична культура*	3	3
Разом		19+3	21+3
Варіативна частина			
Додаткові години на вивчення предметів інваріантної складової, курсів за вибором, проведення індивідуальних консультацій та групових занять **		1	1

Рис. 1.5 Навчальний план для 2=1-2 класів за педагогічним проєктом «Росток»

Більш молодим за термінами реалізації є педагогічний проєкт «Світ чекає крилатих» (науковий керівник Цимбалару А. Д.). У межах його реалізації розроблена освітня програма для початкової школи. Автори презентують цю освітню програму як програму, що допоможе дитині цілісно сприймати світ на основі глибокої інтеграції всіх предметів початкової школи. Авторами «розроблено спеціальну 3D модель інтеграції - на рівні навчальних програм, на рівні планів (календарного і виховної роботи) та на рівні навчальних посібників. Також освітня система побудована на засадах критичного мислення, діяльнісного підходу, а головне - вона особистісно орієнтована і враховує не тільки вікові, а й психологічні особливості дитини» [27].

Як можна помітити з аналізу основних освітніх програм, що рекомендовані Міністерством освіти і науки до впровадження в освітній процес початкової ланки Нової української школи, вони зорієнтовані в переважній більшості на інтеграцію змісту освіти в початковій школі, а також на розвиток дитини – інтелектуальний (розумовий), емоційний, фізичний, естетичний, з врахування його особистих якостей.

Висновки до 1 розділу

Проблема варіативності навчання тісно пов'язана з проблемою всебічного та гармонійного розвитку особистості. Засоби забезпечення варіативності навчання є інструментом для забезпечення виховання всебічного розвинутої, гармонійної особистості. Враховуючи індивідуальні запити особистості ми забезпечуємо її гармонійний розвиток. Врахування ж особистих потреб людини передбачає індивідуалізацію та диференціацію освітнього процесу.

Необхідність гармонійного розвитку особистості як проблема постала ще в античні часи. До розв'язання цієї проблеми долучилися науковці і педагоги різних епох: Аристотель, Ф. Рабле, М. Монтень, Т. Мор, Т. Компанелла, Р. Оуен, Г. Сковорода та інші.

У період становлення України як держави активно розроблялися концепції розвитку освіти. Вагомий внесок в розвиток початкової освіти вніс О. Савченко. Серед її ідей - різні варіанти початку і тривалості навчання в початковій школі на основі науково обґрунтованої методики визначення готовності дітей до навчання, введення в зміст початкової освіти регіонального компоненту, забезпечення диференційованого підходу до організації навчально-виховного процесу та інші.

Початок навчання в школі означає перехід пізнавальних процесів дитини на якісно новий рівень - провідною її діяльністю стає навчальна діяльність (учіння). Результатом учіння є та ж фізична особа але уже з іншим соціальним досвідом. Іншою особливістю учіння є його спрямованість на задоволення пізнавальних потреб.

У більшості шкіл за відсутності додаткових занять творчого та розвиваючого характеру значна частина учнів не знаходить можливість до самовираження, що значно знижує позитивну мотивацію учіння.

У Новій українській школі є кілька рівнів забезпечення варіативності початкової освіти. На рівні Базового навчального плану, на рівні типових і нетипових освітніх програм, на рівні альтернативної навчальної літератури, на рівні освітньої програми закладу загальної середньої освіти, на рівні творчої реалізації освітніх цілей вчителем початкової школи з активним використанням диференціації та індивідуалізації навчання.

РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИКОРИСТАННЯ ВАРІАТИВНОГО СКЛАДНИКА В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

2.1. Підходи до формування варіативного складника у закладах, що забезпечують початкову середню освіту в Україні .

Як було зазначено вище варіативність змісту освіти реалізується в Новій українській школі на різних рівнях:

- на рівні Міністерства освіти і науки України:
 - варіативність Базового навчального плану;
 - варіативність типових і експериментальних освітніх програм;
 - варіативність підручників;
 - варіативність засобів навчання (посібників, робочих зошитів, комп'ютерних програм, освітніх платформ) тощо.
- на рівні регіону:
 - варіативність методичної допомоги вчителю (семінари, вебінари, практикуми, методичні лабораторії, творчі групи, предметні блоги, групи в соціальних мережах тощо);
 - варіативність програм підвищення кваліфікації вчителів;
- на рівні закладу освіти:
 - розробка власної освітньої програми на основі одного (або кількох) із варіантів, запропонованих МОН;
 - долучення до експериментальної роботи в межах регіональних та всеукраїнських педагогічних проєктів («Росток», розвивальне навчання, «Інтелект України» тощо);
 - варіативність системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладу;
 - варіативність системи дистанційного навчання;
- на рівні вчителя:
 - варіативність освітньої програми (може бути кілька освітніх програм початкової освіти в школі»);

- варіативність навчальних програм;
- варіативність підручників;
- варіативність засобів для організації освітнього процесу як при стаціонарній (очній) так і при дистанційній формі організації навчального процесу;
- самостійність в доборі методів, прийомів, засобів і в певному плані організаційних форм освітнього процесу.

Розглянемо підходи до реалізації варіативної складової змісту освіти, що здійснюються на рівні закладів освіти, що забезпечують початкову освіту. Відповідно до Закону України «Про повну загальну середню освіту» [10] освітня програма - це «документ, що містить комплекс освітніх компонентів, спланованих та організованих закладом освіти для досягнення учнями визначених цією програмою очікуваних результатів навчання». Освітні програми розробляються навчальними закладами на основі типових освітніх програм – програм для певного рівня повної загальної середньої освіти, які затверджені Міністерством освіти і науки України як центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки. Крім типових освітніх програм заклади загальної середньої освіти для розроблення власних освітніх програм можуть використати нетипові освітні програми, які пройшли відповідну експертизу та схвалені МОНУ до використання для певного рівня повної загальної середньої освіти [10]. Перелік таких програм, розміщено на сайті Інституту модернізації змісту освіти за посиланням <https://goo.gl/Zgfw1C>. Цей перелік постійно оновлюється, тому варто періодично уточнювати чи є та чи інша програма рекомендованою МОНУ до використання.

Можливий також варіант розроблення закладом загальної середньої освіти власної освітньої програми на основі вимог Державного стандарту початкової освіти [8] але в такому випадку освітні програми повинні пройти експертизу Державної служби якості освіти і отримати відповідне схвалення. Як правило для розроблення варіантів освітніх програм у закладі освіти можуть створюватись одна або кілька робочих груп, до роботи в яких мають

бути залучені вчителі, що працюють з учнями відповідного освітнього рівня. Робоча група може використати під час роботи над освітньою програмою алгоритм, запропонований Державною службою якості освіти [38].

Схема шляхів та етапів розроблення та затвердження освітніх програм початкової освіти закладами загальної середньої освіти подано на рис. 2.1.

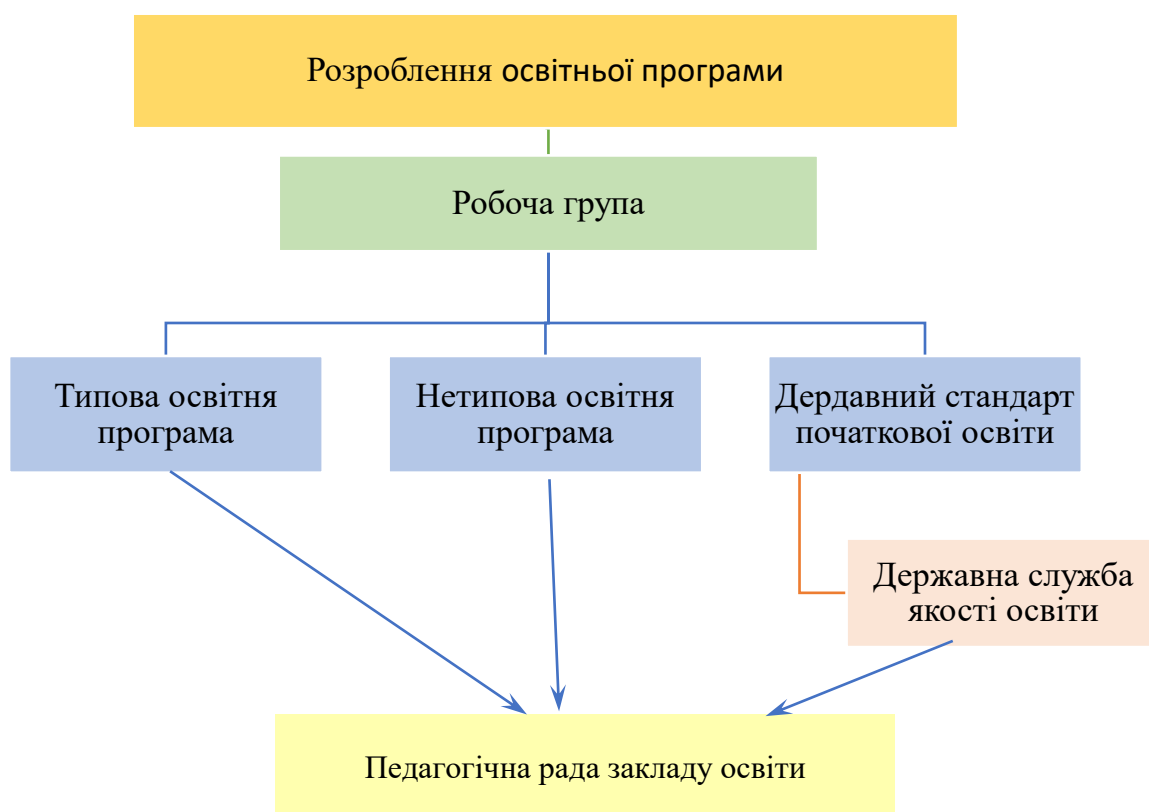

Рис. 2. 1. Схема шляхів та етапів розроблення та затвердження освітніх програм

Складовою освітньої програми є навчальний план, що також розробляється закладом загальної середньої освіти з урахуванням вимог викладених у Базовому навчальному плані, який є додатком до Державного стандарту початкової освіти, а також з урахуванням варіантів навчальних планів типових та нетипових навчальних планів. При цьому враховується, що у статті 5 «Мова освіти в закладах загальної середньої освіти» Закону України «Про повну загальну середню освіти» викладені вимоги щодо організації навчання осіб, які належать до корінних народів або національних меншин України державною мовою та мовою відповідного корінного народу або національної меншини.

На останньому етапі, запропонований робочою групою варіант освітньої програми виноситься на розгляд педагогічної ради і після схвалення вводиться в дію наказом керівника закладу загальної середньої освіти. Більш детальні рекомендації щодо розроблення освітньої програми подано в додатку А.

На рівні МОНУ, а також на рівні закладів освіти та окремих вчителів початкової школи варіативність змісту освіти реалізується через можливість обирати підручники. В останні роки МОНУ запровадило суттєві зміни в порядок проведення конкурсного відбору підручників. Ці зміни спрямовані на забезпечення відкритості конкурсу, максимального врахування думки вчителів та керівників шкіл, підвищення рівня наукової та методичної оцінки змісту підручників.

Право обирати підручники, за якими буде здійснюватися навчання, надано учителям закладів загальної середньої освіти за повними версіями проєктів підручників. У подальшому їх вибір схвалюється рішенням педагогічної ради закладу загальної середньої освіти. Протокол з рішенням про схвалення вибору певного підручника підписується крім голови та секретаря педагогічної ради ще і вчителями, що обирали підручники, та розміщуються на офіційному сайті закладу. Розглянемо результати конкурсу підручників на прикладі конкурсу підручників з математики для 1-го класу, що був проведений в 2018 та у 2023 роках. Результати вибору вчителями Полтавської області зазначених підручників подано в табл. 2.1.

Порівнявши результати подані в таблиці, можна зробити такі висновки:

- кількість авторських колективів, що підготували підручники та брали участь у конкурсі; 2018 рік - 15; 2023 рік - 14;
- кількість нових авторських колективів, що не брали участі в конкурсі 2018 року - 5;
- кількість авторських колективів, що брали участь у обох конкурсах - 8;

- можлива причина відмови від участі в конкурс 2023 року авторських колективів, які готували підручники для конкурсу 2018 року - *мала кількість підручників, обраних вчителями на першому конкурсі;*
- переможцями конкурсу підручників по Полтавській області стали: 2018 рік - Гісь О. М., Філяк І. В. (4904 екз.); 2023 рік - Листопад Н. П. (5292 екз.);
- суттєво збільшили кількість підручників за результатами 2023 року в порівнянні з 2018 роком: Листопад Н. П. (з 2085 до 5292 екз.); Логачевська С. П., Ларіна О. В. (з 1001 до 2406 екз.); Заїка А. М., Тарнавська С. С. (з 222 до 964 екз.);
- суттєво зменшили кількість підручників за результатами 2023 року в порівнянні з 2018 роком: Бевз В. Г., Васильєва Д. В. (з 696 до 51 екз.); Скворцова С. О., Онопрієнко О. В. (з 4377 до 829 екз.); Гісь О. М., Філяк І. В. (з 4904 до 1121 екз.).

Таблиця 2. 1

Результати вибору вчителями Полтавської області підручників з математики для 1-го класу в 2018 та в 2023 роках

Автор (и)	2018	2023
Бевз В. Г., Васильєва Д. В.	696	51
Богданович М. В., Назаренко А. А.	н/п	89
Будна Н. О., Беденко М. В.	355 + 222	686
Воронцова Т. В., Пономаренко В. С., Лаврентьєва І. В., Хомич О. Л.	н/п	586
Гісь О. М., Філяк І. В.	4904	1121
Джон Ендрю Біос	н/п	31
Заїка А. М., Тарнавська С. С.	222	964
Істер О. С.	н/п	591
Корчевська О. П., Козак М. В.	848	946
Листопад Н. П.	2085	5292
Лищенко Г. П., Лищенко К. О., Соколовська А. В.	796	37
Логачевська С. П., Ларіна О. В.	1001	2406
Прошкураторова Т. С., Пархоменко А. В.	н/п	28
Скворцова С. О., Онопрієнко О. В.	4377	829
Кияновський А. О., Новікова Т. Г.	284	н/п
Лінник О. О., Нечипоренко К. П.	12	н/п
Митник О. Я., Ісаєнко О. В.	107	н/п
Оляницька Л. В.	258	н/п
Прохоренко Л. І., Фесенко В. Г.	50	н/п
Разом	15640	13657

Це говорить про те, що апробація підручників вчителями дозволила більш високо оцінити певні підручники (наприклад, підручник Листопад Г. П.) і незадоволені вчителі підручниками авторських колективів у складі Скворцов С. О. та Онопрієнко О. В., а також Гісь О. М. та Філяк І. В. Вчителі початкової школи мають ускладнені умови під час конкурсу підручників. Справа в тому, що одночасно на конкурс подаються всі підручники для певного класу. Наприклад, у 2023 році конкурс проводився з предметів 1 класу:

- англійська мова - 6 підручників;
- математика - 14 підручників;
- мистецтво - 9 підручників;
- німецька мова - 1 підручник;
- українська мова. Буквар - 12 підручників;
- французька мова - 1 підручник;
- Я досліджую світ - 13 підручників.

Тобто за дуже короткий термін необхідно оцінити більше 50-ти підручників. Це дуже важке завдання. Тому можливі помилки, сприйняття не змісту, а оформлення. Допомогти вчителю у оцінці підручників може оціночний лист поданий у додатку Б.

2.2. Вплив варіативного складника на підвищення ефективності навчального процесу в початковій освіті м. Кременчука

З метою дослідження стану використання вчителями та керівниками закладів загальної середньої освіти м. Кременчука можливостей для варіативності початкової освіти та впливу варіативної складової на підвищення ефективності навчального процесу нами було проаналізовано освітні програми початкової ланки всіх шкіл міста, проведено анкетування вчителів початкових класів з питань використання сучасних форм організації

освітнього процесу, використанню методів та засобів для диференціації та індивідуалізації навчання.

Також вчителям пропонувалося оцінити ефективність впровадження ідеології Нової української школи, що базується на варіативності та інтеграції змісту освіти, диференціації та індивідуалізації навчання в умовах карантину та воєнного стану.

Аналіз освітніх процесів закладів загальної середньої освіти здійснювався за матеріалами офіційних сайтів, на яких згідно вимог, визначених в статті 30 Закону України «Про освіту» [11] розміщуються у відкритому доступі документи, що пов'язані з організацією освітнього процесу. Серед цих вимог є вимога щодо розміщення на сайті освітніх програм, «що реалізуються в закладі освіти, та перелік освітніх компонентів, що передбачені відповідною освітньою програмою» [11]. Всього опрацьовано 42 освітні програми за 2022-2023 та 2023-2024 навчальні роки з 30 закладів загальної середньої освіти м. Кременчука. Серед цих закладів:

- початкова школа - 1 (Кременчуцька початкова школа № 15);
- гімназії - 21;
- ліцеї - 8.

Склад вчителів початкових класів, які брали участь у опитуванні, доволі різноманітний за віком, досвідом роботи на посаді вчителя початкових класів та кваліфікаційною категорією.

Так за віком, найбільшу за чисельністю групу складають вчителі з віком понад 50 років (рис. 2. 2).

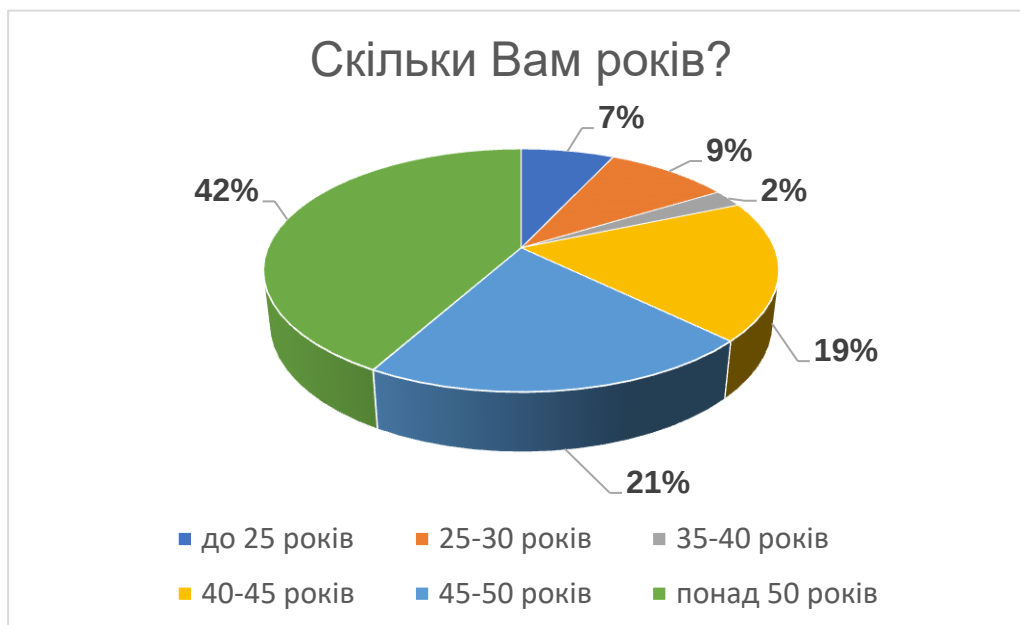

Рис. 2. 2. Діаграма розподілу відповідей на питання «Скільки Вам років?»

Частка серед респондентів вчителів початкових класів, які мають педагогічний стаж на цій посаді понад 20 років (63%) значно переважає частки всіх інших респондентів. Так частка вчителів зі стажем до 5 років включно складає 12 % опитаних, зі стажем роботи від 6 до 10 років - 9 %; від 16 до 20 років - 16 % (рис. 2.3). Найменша частка вчителів зі стажем від 6 до 9 років, як зазначають психологи, пов'язана з певними життєвими обставинами в цьому віці (одруження, народження дітей, зміна місця проживання тощо) та невдоволенням своєю роботою, пошуком кращого місця для реалізації себе як особистості, необхідності збільшення матеріального забезпечення.

Рис. 2. 3 Діаграма розподілу відповідей на питання «Стаж Вашої роботи на посаді вчителя початкової школи?»

Враховуючи вік та доволі значний педагогічний стаж опитаних вчителів початкової школи, більшість з них має вищу кваліфікаційну категорію (63 %), 14% складають вчителі з кваліфікаційною категорією «спеціаліст», а також фахівці з першою кваліфікаційною категорією, найменше вчителів з другою кваліфікаційною категорією (рис. 2.4).

Для визначення варіативності використання вчителями шкіл м. Кременчука організаційних форм, прийомів, методів навчання, а також засобів навчання в проведеному опитуванні респондентам пропонувалося відповісти на питання анкети (додаток В):

- Які засоби навчання Ви, як правило, використовували в своїй роботі?
- Чи здійснюєте Ви інтеграцію змісту різних освітніх галузей?
- Які організаційні форми освітнього процесу Ви використовуєте?

- Які дидактичні методи Ви активно використовуєте під час навчання?
- Які види вправ Ви використовуєте під час навчальних занять?
- Як часто на заняттях з математики учні...
 - залучаються до дослідження моделей геометричних фігур;
 - розв'язують задачі практичного спрямування;
 - залучаються до математичних ігор, вікторин...;
 - створюють власні задачі та завдання для розв'язування іншими учнями;
 - виконують інтерактивні вправи з використанням Інтернету.
- Чи залучаєте Ви учнів до навчальної роботи:
 - у складі груп з 3-6 учнів;
 - у складі груп з 2-х учнів (парна робота);
 - індивідуально;
 - фронтально (колективно).
- Як часто Ви задаєте учням індивідуальні домашні завдання?
- Як часто Ви залучаєте учнів до парної роботи під час виконання домашнього завдання?
- Як часто Ви залучаєте учнів до виконання навчальних проєктів?
- З яких навчальних предметів Ви доручали учням виконати навчальні проєкти?
- Які цифрові засоби Ви використовуєте під час навчальних занять?
- Які ресурси Інтернету Ви використовуєте під час підготовки до навчальних занять?
- Які освітні платформи Ви використовуєте для дистанційного (змішаного) навчання?
- Як Ви використовуєте години варіативного складника навчальних планів?
- Чи погоджуєтесь ви з твердженнями?

- Можливість розробляти власні освітні програми збільшує свободу вчителя.
- Розроблення освітніх програм не справа вчителя і адміністрації ЗЗСО.
- Включення вчителя до розроблення освітньої програми підвищує його розуміння кінцевих завдань початкової освіти.
- Вибір варіанту, за яким розробляється освітня програма закладу освіти позитивно впливає на якість освітнього процесу.
- Зайва диференціація та індивідуалізація не дає вчителю в повному обсязі подати навчальний матеріал.
- Варіативність вибору вчителем форм, методів та засобів навчання позитивно впливає на результативність навчання.
- Що, на Вашу думку, негативно впливає на ефективність навчального процесу:
 - Відсутність чітко визначених МОНУ вимог до форм, методів та засобів навчання в початковій школі.
 - Відсутність чітких вимог до результатів навчання в типових освітніх програмах.
 - Зайва самотійність навчальних закладів, вчителів в організації навчання в початковій школі.
 - Можливість вчителя самотійно обирати форми, методи та засоби навчання.
 - Інтеграція змісту початкової освіти.

Метою проведення анкетування було визначити шляхи забезпечення в школах м. Кременчука реалізації варіативного складника в освітньому процесі початкової школи, а також впливу цього чинника на підвищення ефективності навчального процесу. Додатково визначалося ставлення вчителів до використання сучасних, в тому числі цифрових засобів навчання, сучасних форм і методів навчання.

2.3. Аналіз результатів дослідження ефективності використання варіативного складника як компонента навчального плану на прикладі закладів освіти міста Кременчука та методичні рекомендації щодо можливих підходів до використання годин виділених на цей компонент.

Проведене дослідження розроблення освітніх програм початкової освіти у закладах загальної середньої освіти м. Кременчука дозволяє стверджувати, що ці освітні програми здебільшого розроблялися на основі Типових освітніх програм створених авторським колективом під керівництвом О. Савченко (табл. 2.2). Варто також зазначити, що кілька закладів освіти скористалися правом вибору вчителем базової освітньої програми для розроблення освітньої програми початкової школи.

Таблиця 2. 2

Дані про використання типових та нетипових освітніх програм для розроблення освітніх програм початкової освіти в школах м. Кременчука

Назва закладу загальної середньої освіти	Основні освітні програми	Альтернативні освітні програми
Кременчуцька гімназія № 1	Типова програма О. Савченко	
Кременчуцька гімназія № 2	Інтелект України	
Кременчуцька гімназія № 3	Типова програма О. Савченко	
Кременчуцький ліцей № 4	Інтелект України	Типова програма О. Савченко
Кременчуцький ліцей № 5	Інтелект України	Типова програма О. Савченко
Кременчуцький ліцей №6 «Правобережний»	Типова програма О. Савченко	
Кременчуцька гімназія № 7	Типова програма О. Савченко	Типова програма Р. Шияна
Кременчуцька гімназія № 8	Типова програма О. Савченко	Світ чекає крилатих
Кременчуцька гімназія № 9	Типова програма О. Савченко	
Кременчуцький ліцей № 10 "Лінгвіст"	Типова програма О. Савченко	Інтелект України
Кременчуцький ліцей № 11 "Гарант"	Типова програма О. Савченко	Інтелект України
Кременчуцька гімназія № 12	Типова програма О. Савченко	
Малокохнівська гімназія №14	Типова програма О. Савченко	
Кременчуцька початкова школа № 15	Типова програма Р. Шияна	

Кременчуцька гімназія № 16	Типова програма О. Савченко	
Кременчуцький ліцей № 17 "Вибір"	Типова програма О. Савченко	Інтелект України
Кременчуцька гімназія № 18	Типова програма Р. Шияна	
Кременчуцька гімназія № 19	Типова програма О. Савченко	
Кременчуцька гімназія № 20	Типова програма О. Савченко	
Кременчуцька гімназія № 21	Типова програма О. Савченко	
Кременчуцька гімназія № 22	Типова програма О. Савченко	
Кременчуцька гімназія № 23	Типова програма О. Савченко	
Кременчуцька гімназія № 24	Типова програма О. Савченко	
Кременчуцький ліцей № 25	Типова програма Р. Шияна	Типова програма О. Савченко Світ чекає крилатих
Кременчуцька гімназія № 26	Типова програма О. Савченко	
Кременчуцька гімназія № 27	Типова програма О. Савченко	
Кременчуцька гімназія № 28	Типова програма О. Савченко	
Кременчуцька гімназія № 29	Типова програма О. Савченко	
Кременчуцький ліцей №30 "Олімп"	Типова програма Р. Шияна	
Кременчуцька гімназія № 31	Типова програма О. Савченко	

З 30-ти навчальних закладів м. Кременчука 22 заклади працюють за однією з програм:

- 18- за Типовою освітньою програмою, розробленою під керівництвом О. Савченко;
- 3 - за Типовою освітньою програмою, розробленою під керівництвом Р. Шияна;
- 1 - за програмою «Інтелект України».

Вісім закладів освіти використовує два і більше варіантів освітніх програм:

- п'ять закладів освіти поєднують Типову освітню програму, розробленою під керівництвом О. Савченко та програму «Інтелект України»;
- один заклад використовує Типові освітні програми, розроблені під керівництвом О. Савченко та Р. Шияна;
- один заклад використовує Типову освітню програму, розроблену під керівництвом О. Савченко та програму «Світ чекає крилатих»;

- один заклад (Кременчуцький ліцей № 25) використовує відразу три різних варіанти освітніх програм: Типові освітні програми, розроблені під керівництвом О. Савченко та Р. Шияна, а також програму «Світ чекає крилатих».

За даними таблиці 2.2 можна зробити висновок, що вчителі початкових класів схильні до використання більш класичного варіанта Типової освітньої програми, розробленої під керівництвом О. Савченко, можливо це пов'язано з тим, що більшість вчителів мають значний педагогічний досвід і не схильні до кардинальних змін в освітньому процесі.

Альтернативні варіанти освітніх програм вибирають здебільшого вчителі, що працюють в ліцях.

Вчителі початкових класів активно використовують матеріали до уроків, розроблені для Нової української школи (41 з 43), також значна

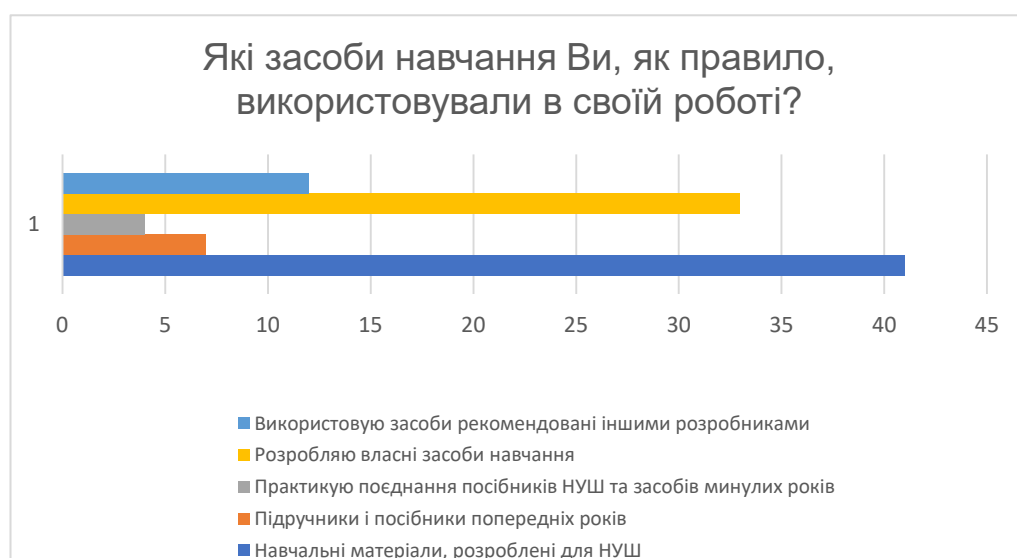

Рис. 2. 5 Діаграма розподілу відповідей на питання «Які засоби навчання Ви, як правило, використовували в своїй роботі?»

частина вчителів створює власні засоби навчання (презентації, тестові завдання, вікторини (рис. 2.5).

Педагоги також активно використовують інтеграцію змісту різних освітніх галузей (рис. 2.6). Не зважаючи на те, що в більшості шкіл в якості базової обрана Типова освітня програма, розроблена під керівництвом

О. Савченко, яка не передбачає такої широкої інтеграція як програма Р. Шияна, 59 % опитаних вказали на те, що інтеграцію змісту освітніх галузей вони здійснюють кожен день, ще 20 % вказали на те, що інтегровані заняття вони проводять кілька разів на день.

Рис. 2. 6 Діаграма розподілу відповідей на питання «Чи здійснюєте Ви інтеграцію змісту різних освітніх галузей?»

Для проведення навчальних занять використовують різноманітні організаційні форми. Під час опитування вчителі вказали на використання ними в освітньому процесі таких нестандартних організаційних форм як:

- урок-екскурсія на природу або до пам'ятних місць по темі тижня або місяця;
- урок-дослідження природи;
- бінарний урок;
- урок-гра;
- урок-віртуальна подорож;

- урок-кейс;
- урок розвитку творчих здібностей та інші.

Для підвищення ефективності освітнього процесу вчителями використовуються різноманітні методи та прийоми залучення учнів до активної пізнавальної діяльності. Значна частина цих методів і прийомів пришла в педагогічну діяльність з Новою українською школою. Названі такі прийоми і методи:

- навчання через діяльність;
- «Щоденні 5» та «Щоденні 3»; «асоціативний куш», «нескінченне речення», «навчаюся-вчуся»;
- навчання у грі;
- вправи на розвиток критичного мислення;
- дослідницькі методи;
- «мікрофон»;
- методи рефлексії;
- творчі завдання;
- методи організації індивідуальної, парної та групової роботи;
- методи організації проектної діяльності з формуванням навичок елементарної дослідницької діяльності тощо.

Особливості організації освітнього процесу в умовах спочатку карантину, а потім воєнного стану зумовили широке використання цифрових технологій та засобів навчання, а також освітніх платформ. Для забезпечення комунікації з учнями вчителі використовують здебільшого різноманітні месенджери та соціальні мережі: Viber, Skype, Telegram, WhatsApp, Twitter. З використанням названих засобів створюються групи для швидкого обміну повідомленнями, для проведення відеоконференцій використовуються відповідні програми: Zoom, GoogleMeet, Microsoft Teams тощо.

97% опитаних вчителів початкових класів вказують, що для системної організації освітнього процесу в періоди дистанційного (змішаного) навчання

вони використовують освітню платформу Google AppsforEducation з її основною складовою Google Classroom.

Як уже зазначалося на варіативну складову навчальних планів відводиться в початковій школі незначна кількість годин. І здебільшого ці години адміністрація шкіл та вчителі використовують на вивчення предметів освітніх галузей (рис. 2.6). Як правило такими предметами є математика та українська мова. На курси за вибором відводиться всього трохи більше 9 %.

Рис. 2. 7 Діаграма розподілу відповідей на питання «Як Ви використовуєте години варіативного складника навчальних планів?»

На думку вчителів початкових класів м. Кременчука реалізація Концепції нової української школи, введення оновленого Державного стандарту початкової освіти, сприяло розширенню автономії навчальних закладів, дозволило вчителю вибрати траєкторію реалізації завдань початкової освіти завдяки наявності альтернатив у виборі базових освітніх програм, підручників та посібників, форм, засобів та методів навчання.

Більшість респондентів (87%) погодилась з твердженням, що можливість розробляти власні освітні програми збільшує свободу вчителя, а

варіативність вибору вчителем форм, методів та засобів навчання позитивно

Рис. 2. 8 Діаграма розподілу відповідей на питання «Чи погоджуєтесь Ви з твердженнями?» впливає на результативність навчання (90%) (рис. 2.8).

На жаль негативно впливає на ефективність освітнього процесу недостатні кількості варіативної складової Базового навчального плану, необхідність обов'язкового узгодження з МОНУ програм курсів за вибором. Дуже негативно впливає на якість освітнього процесу вимушене черезмірне використання елементів дистанційного навчання, відірваність учня молодших класів від школи, що на жаль спостерігається в закладах загальної середньої освіти м. Кременчука.

Ці чинники не дають в повній мірі визначити ефективність реформ Нової української школи на нинішньому етапі їх впровадження. Бо як зазначають дослідження, наприклад, Державної служби якості освіти [9] і вчителі, і батьки зазначають, що зміна форми навчання на дистанційне і змішане, нестабільні умови навчання (повітряні тривоги, відсутність

електричного струму або/та Інтернету) негативно вплинули на результати навчання. «...Результати навчання учнів/учениць погіршилися з таких навчальних предметів, як українська мова, іноземна мова, математика, літературне читання.

2.4. Рекомендації вчителям початкових класів та керівникам закладів середньої освіти щодо формування варіативного складника змісту початкової освіти

1. Рекомендації щодо розроблення освітньої програми початкової школи.

Основним нормативним документом, який регламентує організацію освітнього процесу в закладі загальної середньої освіти на відповідному рівні середньої освіти є освітня програма. Освітня програма розробляється закладом загальної середньої освіти відповідно до Державного стандарту початкової освіти.

Варто зазначити, що варіативність змісту освіти досягається тим, що заклад освіти має право взяти за основу для розроблення освітньої програми закладу освіти, в тому числі і початкової його ланки, одну з типових освітніх програм або програм, що рекомендовані Міністерством освіти і науки України до використання в початковій школі. Перелік таких програм, розміщено на сайті Інституту модернізації змісту освіти за посиланням <https://goo.gl/Zgfw1C>. Цей перелік постійно оновлюється, тому варто періодично уточнювати чи є та чи інша програма рекомендованою МОНУ до використання.

Заклад освіти має право розробити освітню програму не беручи до уваги зазначені програми, рекомендовані МОН, а керуючись лише Державним стандартом початкової освіти, визначеними у ньому вимогами до результатів навчання в початковій школі.

Заклад загальної середньої освіти розробляє освітню програму для кожного з рівнів освіти або створює наскрізну програму для всіх рівнів.

Допускається розроблення кількох різних освітніх програм для одного рівня середньої освіти.

Для розроблення варіантів освітніх програм у закладі освіти можуть створюватись одна або кілька робочих груп, до роботи в яких мають бути залучені вчителі, що працюють з учнями відповідного освітнього рівня. Робоча група може використати під час роботи над освітньою програмою алгоритм, запропонований Державною службою якості освіти [41]:

1. Створення робочої групи.
2. Аналіз результатів самооцінювання закладу.
3. Вивчення нормативної бази.
 - Закон України «Про повну загальну середню освіту»
 - Державний стандарт початкової освіти
 - перелік освітніх програм рекомендованих МОН до використання в початковій освіті та ін.
4. Обрання шляху розроблення освітньої програми на основі:
 - типової освітньої програми;
 - нетипової (експериментальної) освітньої програми;
 - Державного стандарту початкової освіти
5. Розроблення проєкту освітньої програми.
6. Розгляд і схвалення освітньої програми педагогічною радою закладу освіти.
7. Затвердження освітньої програми та введення її в дію наказом керівника закладу освіти.
8. Подальший аналіз ефективності реалізації освітньої програми, внесення змін до неї.

Варто зазначити, що освітні програми, розроблені на основі рекомендованих МОНУ не потребують додаткового узгодження, а освітні

програми, розроблені закладами освіти на основі Державного стандарту потребують проведення експертизи Державною службою якості освіти.

Освітня програма незалежно від основи, на якій вона розроблена, в своїй структурі повинна мати певні складники:

1. *Пояснювальна записка.*

- тип закладу освіти;
- реквізити установчих документів;
- посилання на нормативні документи, що є базою для розробки програми (Закони України, Державний стандарт початкової освіти, накази МОНУ про затвердження освітніх програм тощо);
- мета і завдання діяльності закладу освіти;
- особливості й умови роботи закладу освіти.

2. *Вимоги до осіб, які можуть розпочати навчання за освітньою програмою:*

- вік здобувачів освіти;
- наявності в них освіти певного рівня (наприклад дошкільної);
- додаткові умови для дітей з інвалідністю, для дітей, що потребують особливих умов навчання та організацією інклюзивного навчання.

3. *Загальний обсяг навчального навантаження*

- обсяг тижневого навчального навантаження для різних класів (таблиці);
- обґрунтування розподілу годин, передбачених на варіативну складову навчальних планів.

4. *Опис очікуваних результатів навчання за освітніми галузями*

- для освітніх програм, розроблених на основі Державного стандарту - здійснюється розроблення власного переліку з урахуванням вимог описаних в стандарті, у інших випадках

розробляються вимоги щодо варіативної складової або з урахуванням регіональних вимог.

5. Перелік варіантів типових навчальних планів та модельних навчальних програм

- описуються варіанти освітніх програм або програм з окремих освітніх галузей, якщо використані відмінні від типових, розміщуються навчальні плани для кожного класу і варіанту використання варіативної складової.

6. Форми організації освітнього процесу та методи навчання

- описуються специфічні для даного закладу освіти форми організації освітнього процесу;
- наводиться перелік педагогічних технологій, методів, які застосовують учителі закладу освіти, у тому числі авторських технологій.

7. Опис інструментарію оцінювання

- система оцінювання навчальних досягнень учнів;
- види і форми оцінювання;
- критерії оцінювання;
- шкала (шкали) оцінювання;
- процедури і правила оцінювання;
- за потреби - шкала переведення оцінок з власної системи (шкали) оцінювання - у національну.

Варто зазначити, що спільна робота членів педагогічного колективу школи над розробкою, а в подальшому реалізацією освітньої програми дозволить вчителям глибше усвідомити особливості реформування початкової освіти на сучасному етапі, проаналізувати результати своєї роботи та усвідомити необхідність змін в освіті.

2. Рекомендації стосовно вибору варіанту навчального плану для початкової школи.

Навчальний план закладу освіти є компонентом освітньої програми. За основу його структури можуть обиратися варіанти Базового навчального плану або навчальні плани, що є складовими типових чи нетипових освітніх програм, рекомендованих МОН для використання.

Серед варіантів навчальних планів у Державному стандарті початкової освіти визначено такі:

- Базовий навчальний план початкової освіти для класів (груп) з *українською мовою навчання;*
- Базовий навчальний план початкової освіти для класів (груп) з *навчанням мовою відповідного корінного народу, національних меншин;*
- Базовий навчальний план початкової освіти для класів (груп) з *українською мовою навчання представників корінних народів, національних меншин;*
- Базовий навчальний план початкової освіти для спеціальних закладів (класів) загальної середньої освіти з *українською мовою навчання дітей з особливими освітніми потребами;*
- Базовий навчальний план початкової освіти для спеціальних закладів (класів) загальної середньої освіти з *навчанням мовою відповідного корінного народу або національної меншини.*

Як бачимо варіанти навчальних планів орієнтовані крім першого з них, на навчання представників корінних народів, національних меншин, а також дітей з особливими освітніми потребами. Тому вибір певного варіанту навчального плану передбачає попереднє вивчення особливостей населення, що проживає на закріпленій за закладом освіти території.

Варто враховувати, що у випадках навчання представників відповідного корінного народу, національних меншин варіативна складова не передбачена в 1-2 класах і скорочена вдвічі в 3-4 класах.

Перед уточненням розподілу годин варіативної складової варто ознайомитися з курсами, рекомендованими МОН для використання як курсів за вибором за посиланням <https://goo.gl/Zgfw1C>.

3. Рекомендації стосовно вибору підручників для початкової школи.

Для забезпечення обґрунтованого вибору підручників для певного предмета початкової школи варто:

- визначити за якою Типовою освітньою програмою розроблено підручник;
- уточнити чи узгоджується освітня програма вашого закладу з Типовою освітньою програмою, за якою розроблено підручник;
- ознайомитися зі змістовою складовою підручника та порівняти її з вимогами відповідної освітньої галузі (галузей) Типової освітньої програми (чи всі теми (галузі) висвітлені);
- ознайомитися з науковим апаратом підручника – які вводяться поняття, наскільки науково достовірні та чи їх пояснення відповідають віковим особливостям учнів;
- проаналізувати систему задач, вправ, практичних, лабораторних робіт (їх різноманітність, спрямованість на формування передбачених освітньою програмою компетентностей, цікавих і практично спрямованих);
- звернути увагу на оформлення, його відповідність віковим особливостям, а також вимогам до друкованої продукції для дітей (Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0077-07#Text>).
- заповнити для обраних версій підручників оціночний лист (додаток Б).

Висновки до 2 розділу

Варіативність змісту освіти на сучасному етапі реформування початкової школи в контексті реалізації Концепції Нової української школи

та оновленого Державного стандарту початкової освіти реалізується на різних рівнях:

- на рівні Міністерства освіти і науки України;
- на рівні регіону;
- на рівні закладу освіти;
- на рівні вчителя.

Варіативність змісту початкової освіти реалізується через варіативність Базового навчального плану початкової школи, варіативність освітніх програм, що можуть розроблятися закладом освіти на базі різних типових та не типових освітніх програмах, схвалених до використання в закладах загальної середньої освіти Міністерством освіти і науки України, вибором із 5-13 версій підручників з кожного навчального предмета, розроблених різними авторськими колективами зі відповідним баченням шляхів досягнення цілей навчання на певного етапі освітнього процесу. Розширюється варіативність освітнього процесу збільшенням освітніх ресурсів Інтернету на допомогу вчителю і учням, створенням розгалуженої мережі організацій та сервісів для підвищення кваліфікації вчителів.

З метою дослідження стану використання вчителями та керівниками закладів загальної середньої освіти м. Кременчука можливостей для варіативності початкової освіти та впливу варіативної складової на підвищення ефективності навчального процесу нами було проаналізовано освітні програми початкової ланки всіх шкіл міста, проведено анкетування вчителів початкових класів з питань використання сучасних форм організації освітнього процесу, використанню методів та засобів для диференціації та індивідуалізації навчання.

Всього опрацьовано 42 освітні програми за 2022-2023 та 2023-2024 навчальні роки з 30 закладів загальної середньої освіти м. Кременчука.

Метою проведення анкетування було визначити шляхи забезпечення в школах м. Кременчука реалізації варіативного складника в освітньому процесі початкової школи, а також впливу цього чинника на підвищення

ефективності навчального процесу. Додатково визначалося ставлення вчителів до використання сучасних, в тому числі цифрових засобів навчання, сучасних форм і методів навчання.

Вчителям пропонувалося оцінити ефективність впровадження ідеології Нової української школи, що базується на варіативності та інтеграції змісту освіти, диференціації та індивідуалізації навчання в умовах карантину та воєнного стану.

Проведене дослідження розроблення освітніх програм початкової освіти у закладах загальної середньої освіти м. Кременчука дозволяє стверджувати, що ці освітні програми здебільшого розроблялися на основі Типових освітніх програм створених авторським колективом під керівництвом О. Савченко. Для створення освітніх програм заклади освіти м. Кременчука використали чотири різні програми: Типові освітні програми, розроблені під керівництвом О. Савченко та Р. Шияном, а також нетипові освітні програми «Інтелект України» та «Світ чекає крилатих».

Варто також зазначити, що кілька закладів освіти скористалися правом вибору вчителем базової освітньої програми для розроблення освітньої програми початкової школи.

На думку вчителів початкових класів м. Кременчука реалізація Концепції нової української школи, введення оновленого Державного стандарту початкової освіти, сприяло розширенню автономії навчальних закладів, дозволило вчителю вибирати траєкторію реалізації завдань початкової освіти завдяки наявності альтернатив у виборі базових освітніх програм, підручників та посібників, форм, засобів та методів навчання.

Більшість респондентів (87%) погодились з твердженням, що можливість розробляти власні освітні програми збільшує свободу вчителя, а варіативність вибору вчителем форм, методів та засобів навчання позитивно впливає на результативність навчання (90%).

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження стосовно реалізації варіативного складника в початковій школі як чинника підвищення ефективності навчального процесу дозволяє зробити такі висновки:

- Здійснено аналіз наукових поглядів на досліджувану проблему в теорії педагогіки і психології, розглянуто погляди науковців різних епох стосовно гармонійного та всебічного розвитку особистості як педагогічної проблеми, зв'язок цієї проблеми з проблемою варіативності навчання, яка виступає як засіб для забезпечення гармонійного та всебічного розвитку особистості.

Проведено аналіз концептуальних засад, на яких базується варіативність навчання в сучасній школі, ідей науковців періоду становлення освіти незалежної України, що найшли своє відображення в Концепції нової української школи.

Проаналізовано досвід шкіл м. Кременчука у створенні умов для варіативності навчання з врахування індивідуальних потреб учнів у творчому розвитку.

- визначено дидактичний потенціал варіативної компоненти в освітньому процесі початкової школи, яка має забезпечувати альтернативні шляхи досягнення освітніх цілей за рахунок використання варіативності змісту початкової освіти, форм, засобів та методів навчання. Описано зв'язок процесу навчання з особливостями мотиваційних аспектів, зумовлених варіативністю навчання, врахування педагогом індивідуальних особливостей і потреб учні початкової школи. Встановлено, що на думку психологів за відсутності додаткових занять творчого та розвиваючого характеру значна частина учнів не знаходить можливість до самовираження, що значно знижує позитивну мотивацію учіння.

- Досліджено сучасні підходи до формування варіативної компоненти змісту освіти у Новій українській школі, які реалізуються шляхом введення різних варіантів Базового навчального плану, варіантів типових та нетипових (альтернативних) варіантів освітніх програм, що можуть слугувати базою для розроблення навчальними закладами власних освітніх програм початкової ланки середньої освіти. Одним з основних компонентів варіативності загальної середньої освіти є варіативність навчальної літератури, яка забезпечується можливістю вибору кожним з вчителів не тільки освітньої програми, а і підручників з навчальних предметів. З'ясовано, що для кожного з класів (з 1 по 4) на вибір вчителю початкової школи надається до 15 варіантів підручників різних авторських колективів. Це без врахування підручників і посібників за нетиповими освітніми програмами. Залишається проблемою детальний науковий аналіз змісту версій підручників за короткий час конкурсу.

- Досліджено стан застосування та обґрунтованості підходів до формування варіативної компоненти змісту початкової освіти на прикладі закладів освіти м. Кременчука. Встановлено, що з 30-ти навчальних закладів загальної середньої освіти м. Кременчука 22 заклади працюють за однією з програм: 18- за Типовою освітньою програмою, розробленою під керівництвом О. Савченко; 3 - за Типовою освітньою програмою, розробленою під керівництвом Р. Шияна; 1 - за програмою «Інтелект України». Вісім закладів освіти використовує два і більше варіантів освітніх програм: п'ять закладів освіти поєднують Типову освітню програму, розробленою під керівництвом О. Савченко та програму «Інтелект України», один заклад використовує Типові освітні програми, розроблені під керівництвом О. Савченко та Р. Шияна; один заклад використовує Типову освітню програму, розроблену під керівництвом О. Савченко та програму «Світ чекає крилатих». Ще один заклад (Кременчуцький ліцей № 25) використовує відразу три різних варіанти освітніх програм: Типові освітні

програми, розроблені під керівництвом О. Савченко та Р. Шияна, а також програму «Світ чекає крилатих».

Проведене опитування вчителів початкових класів міста дозволяє стверджувати, що вчителі доволі активно використовують своє право на творчу автономію та використання варіативності в добори форм, методів і засобів навчання, включаючи цифрові засоби навчання. Особливості організації освітнього процесу в умовах спочатку карантину, а потім воєнного стану зумовили широке використання цифрових технологій та засобів навчання, а також освітніх платформ.

Встановлено, що на варіативну складову навчальних планів в освітніх програмах закладів освіти в початковій школі відводиться незначна кількість годин. Здебільшого ці години адміністрація шкіл та вчителі використовують на вивчення предметів освітніх галузей (86%)

- Розроблені рекомендації вчителям початкових класів та керівникам закладів середньої освіти щодо формування варіативної компоненти змісту початкової освіти для забезпечення підвищення ефективності навчального процесу (додаток А).

Можна зробити висновок, що гіпотеза дослідження стосовно позитивного впливу варіативності початкової освіти на мотиви навчальної діяльності та ефективність навчального процесу підтверджена, мета досягнута, завдання виконані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар В. І. Дидактика. К. : Либідь, 2005. 262 с.
2. Бугайов О. І., Дейкун Д. І. Диференціація навчання учнів у загальноосвітній школі: методичні рекомендації. К. : Освіта, 1992. 31 с.
3. Бурда М. І. Особистісна орієнтація змісту профільного навчання. *Пед. газета*. 2005. – № 11(136), листоп. С. 1–2.
4. Вальдорфська школа «Борисфен». URL: <https://waldorfskyiv.org/>
5. Гончаренко С. У. Проблеми гуманітаризації змісту шкільної освіти. *Педагогіка і психологія*. 1999. № 4. С. 17–25.
6. Готовність учня до профільного навчання [упоряд. : В. Рибалка; за заг. ред. С. Максименка, О. Главник]. Київ : Мікрос-СВС, 2003. 112 с.
7. Гузик М. П. Профільне навчання: як організувати, не зруйнувавши школу (ч. 1.). Київ : Редакція загальнопедагогічних газет, 2005. 111 с.
8. Державний стандарт початкової освіти. *Затверджено постановою Кабінету Міністрів України 21 лютого 2018 р. № 87*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
9. Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році. Київ : Державна служба якості освіти України, 2023. 64 с. URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf>
10. Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
11. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
12. Кизенко В. І. Варіативний компонент змісту освіти в основній і старшій школі : теорія і практика : [монографія]. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2018. 405 с.
13. Киричук О. В. Розвиток і самореалізація особистості в умовах освітнього закладу. *Рідна школа*. 2002. – № 5. С. 29.

14. Коменский Я. А. Великая дидактика / Ян Амос Коменский. – М.: Изд-е книжного магазина К. И. Тихомирова, 1896. – 596 с.

15. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа). Затверджено постановою колегії МОН України та НАПН України від 22 листопада 2001 р. *Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти : хрестоматія*. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 137–156.

16. Концепція «Нова українська школа» URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

17. Концепція середньої загальноосвітньої школи України. Затверджено рішенням колегії Міністерства народної освіти України 12 вересня 1991 р. *Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти : хрестоматія*. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 26–29.

18. Концепція становлення мережі середніх закладів освіти для розвитку творчої обдарованості. Затверджено 26 червня 1996 р. *Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти : хрестоматія*. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 127–136.

19. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Радянська школа, 1989. 608 с.

20. Лозова В. І. Пізнавальна активність школярів. Харків : Основа, 1990. 88 с.

21. Ляшенко О. І. Диференціація як основоположний принцип шкільного навчання. *Педагогіка і психологія*. 2009. – № 1. С. 40–45.

22. Мартиненко С. М., Нечипоренко К. П. Варіативність змісту освіти як чинник розвитку інтелектуально-творчих умінь учнів початкової школи. «Young Scientist» • № 7 (34) • july, 2016 С. 442-445. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/7/105.pdf>

23. Моргун В. Ф. Методика багатовимірної аналізи досягнень учня з метою профілювання та профорієнтації. Полтава : 1997. 15 с.

24. Обдаровані діти: виявлення, діагностика і розвиток (за ред. В. Ф. Моргуна). Полтава : ПДП, 1995. 171 с.

25. Освітня програма за педагогічною технологією «Росток». URL: <https://rostok.org.ua/wp-content/uploads/2023/07/osvitnya-programa-pochatkovoyi-shkoly-rostok-1-2-klasy.pdf>

26. Освітня програма комунального закладу «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 32 Вінницької міської ради». URL: https://sch32.edu.vn.ua/images/Dokumenty_zakladu/Osvitnya_programa_2018-2019.pdf

27. Освітня програма «Світ чекає крилатих» (науковий керівник Цимбалару А. Д.). URL: <https://svitchekaiekrylatykh.com>

28. Освітня програма Спеціалізованої авіаційно-технологічної школи № 203 Святошинського району м. Києва. URL: <http://surl.li/nznmo>

29. Освітня програма початкової освіти. Система розвивального навчання ДРiМ. URL: <http://surl.li/lbcik>

30. Освітня програма початкової школи науково-педагогічного проєкту «Інтелект України». URL: https://drive.google.com/file/d/1_isUo1W3Mg7kPuYsV9sWCQbGfL6zJpXJ/view

31. Перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих МОН України для використання у початкових класах закладів загальної середньої освіти з навчанням українською мовою. URL: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1dduk4WZMoMiIMrRgJuJLdikGjTYoYU5a/edit?usp=drive_link&ouid=108185384716223922950&rtpof=true&sd=true (дата звернення: 15.04.2023).

32. Побірченко Н. С.. Авторська школа академіка Олександра Антоновича Захаренка. URL: <http://www.intellect->

invest.org.ua/pedagog_editions_e-
magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n2_2009_st_3/

33. Поучення Володимира Мономаха. Література часів Київської Русі.
URL: <https://www.ukrlib.com.ua/narod/printout.php?id=7&bookid=1>

34. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Київ : Абрис, 1997.
415 с.

35. Савченко О. Я. Стан і завдання реформування змісту загальної
шкільної освіти. *Педагогіка і психологія*. 1999. – № 4. С. 6–17.

36. Савченко О. Я. У пошуках нової концепції школи першого ступеня
навчання. *Початкова школа*. 1990. № 1. С. 2–7.

37. Самодрін А. П. Архітектоніка профільної освіти. Кременчук : ПП
Щербатих О.В., 2019. 504 с.

38. Самодрин А. П. Педагогічна організація регіону : теорія і практика :
[монографія]. Кременчук : ПП Щербатих, 2006. 232 с.

39. Самодрин А. П. Формування навчально-освітнього простору
регіону : [монографія]. Кременчук : ПП Щербатих, 2006. 456 с.

40. Сікорський П. І. Теорія і методика диференційованого навчання в
середніх загальноосвітніх і професійних навчальних закладах : дис. ...
доктора пед. наук : 13.00.01 /. – К., 2001. – 518 с.

41. Створення власної освітньої програми: поради для директора
школи. Державна служба якості освіти. URL: [https://sqe.gov.ua/stvorennnya-
vlasnoi-osvitnoi-program](https://sqe.gov.ua/stvorennnya-vlasnoi-osvitnoi-program)

42. Талызина Н. Ф. Педагогическая психология. Москва: Издательский
центр «Академия», 1998. 288 с.

43. Типова освітня Типова освітня програма, розроблена під
керівництвом Савченко О. Я. 1-2 клас URL:
[https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-
klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-
2.Savchenko.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Savchenko.pdf)

44. Типова освітня Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 3-4 клас URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf>

45. Типова освітня Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. 1-2 клас URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Shyyan.pdf>

46. Типова освітня Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. 3-4 клас URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Shyyan.pdf>

47. Фурман А. В. Психодіагностика інтелекту в системі диференціації навчання /. – К. : Освіта, 1993. – 224 с.

48. Ярмаченко М. Д. Варіативний компонент. *Педагогічний словник* / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : АПН України, Ін-т педагогіки, 2001. С. 76.

Оцінний лист на підручник для початкової школи

Предмет _____

Автор(и) _____

№ п/ п	Параметри оцінювання	Оцінка	
		бали	коментар
1	Відповідність змісту підручника Державному стандарту початкової освіти.		
2	Відповідність змісту підручника очікуваним результатам, визначеним Типовою освітньою / навчальною програмою		
3	Системність, логічність та послідовність викладу навчальної інформації		
4	Оптимальність обсягу змісту підручника для досягнення здобувачами освіти очікуваних результатів		
5	Наявність зрозумілого апарату орієнтування підручником		
6	Науковість змісту, використання загальноприйнятої наукової термінології		
7	Відповідність розкриття основних наукових положень віковим особливостям учнів		
8	Забезпечення формування ключових компетентностей, визначених Законом України «Про освіту», засобами підручника		
9	Упровадження наскрізних змістових ліній «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність» (за наявності їх у навчальній програмі)		
10	Можливості підручника для здійснення учнями самостійної освітньої діяльності, формування вміння вчитися впродовж життя		
11	Наявність різноманітних вправ і завдань, розроблених з урахуванням засад педагогіки партнерства, що передбачає: співпрацю, співтворчість між учнями та вчителями; критичне осмислення ситуації та питання для навчального діалогу; ситуації вибору і відповідальності; творче застосування набутих умінь тощо		
12	Наявність завдань, пов'язаних з реальними життєвими потребами		

Додаток Б

Анкета для опитування вчителів з питань реалізації варіативного складника в початковій школі

Питання та варіанти відповідей	Відповіді
1. Скільки Вам років	
– до 25 років	
– 25-30 років	
– 35-40 років	
– 40-45 років	
– 45-50 років	
– понад 50 років	
2. Стаж Вашої роботи на посаді вчителя початкової школи?	
– до 5 років включно	
– 6-10 років	
– 11-20 років	
– понад 20 років	
3. Яка у Вас кваліфікаційна категорія?	
– спеціаліст	
– друга категорія	
– перша категорія	
– вища категорія	
4. Які засоби навчання Ви, як правило, використовували в своїй роботі?	
– Навчальні матеріали, розроблені для НУШ	
– Підручники і посібники попередніх років	
– Практикую поєднання посібників НУШ та засобів минулих років	
– Розробляю власні засоби навчання	
– Використовую засоби рекомендовані іншими розробниками	
5. Чи здійснюєте Ви інтеграцію змісту різних освітніх галузей?	
– Здійснюю інтеграцію на кожному занятті	
– Проводжу інтегровані заняття кожен навчальний день	
– Проводжу інтегровані заняття кілька разів на тиждень	
– Проводжу інтегровані заняття кілька разів на місяць	
– Не проводжу інтегрованих занять	
6. Які організаційні форми освітнього процесу Ви використовуєте?	
7. Які дидактичні методи Ви активно використовуєте під час навчання?	
8. Які види вправ Ви використовуєте під час навчальних занять?	

9. Як часто на заняттях з математики учні...	
– залучаються до дослідження моделей геометричних фігур	
– розв'язують задачі практичного спрямування	
– залучаються до математичних ігор, вікторин...	
– створюють власні зачіпки та завдання для розв'язування іншими учнями	
– виконують інтерактивні вправи з використанням Інтернету	
10. Чи залучаєте Ви учнів до навчальної роботи?	
– у складі груп з 3-6 учнів	
нерегулярно	
щотижня	
4-5 разів на тиждень	
на кожному уроці	
– у складі груп з 2-х учнів (парна робота)	
нерегулярно	
щотижня	
4-5 разів на тиждень	
на кожному уроці	
– індивідуально	
нерегулярно	
щотижня	
4-5 разів на тиждень	
на кожному уроці	
– фронтально (колективно)	
нерегулярно	
щотижня	
4-5 разів на тиждень	
на кожному уроці	
11. Як часто Ви задаєте учням індивідуальні домашні завдання?	
нерегулярно	
щотижня	
4-5 разів на тиждень	
на кожному уроці	
12. Як часто Ви залучаєте учнів до парної роботи під час виконання домашнього завдання?	
нерегулярно	
щотижня	
4-5 разів на тиждень	
на кожному уроці	
13. Як часто Ви залучаєте учнів до виконання навчальних проєктів?	
не використовую	
раз на півріччя	
щомісяця	

щотижня	
14. З яких навчальних предметів Ви доручали учням виконати навчальні проєкти?	
15. Які цифрові засоби Ви використовуєте під час навчальних занять?	
16. Які ресурси Інтернету Ви використовуєте під час підготовки до навчальних занять?	
17. Які освітні платформи Ви використовуєте для дистанційного (змішаного) навчання?	
18. Як Ви використовуєте години варіативного складника навчальних планів?	
на вивчення предметів освітніх галузей	
на курси за вибором	
на проведення індивідуальних консультацій та групових занять	
19. Чи погоджуєтесь ви з твердженнями?	
– Можливість розробляти власні освітні програми збільшує свободу вчителя	
– Розроблення освітніх програм не справа вчителя і адміністрації ЗЗСО	
– Включення вчителя до розроблення освітньої програми підвищує його розуміння кінцевих завдань початкової освіти	
– Вибір варіанту, за яким розробляється освітня програма закладу освіти позитивно впливає на якість освітнього процесу	
– Зайва диференціація та індивідуалізація не дає вчителю в повному обсязі подати навчальний матеріал	
– Варіативність вибору вчителем форм, методів та засобів навчання позитивно впливає на результативність навчання	
20. Що, на Вашу думку, негативно впливає на ефективність навчального процесу?	
– Відсутність чітко визначених МОНУ вимог до форм, методів та засобів навчання в початковій школі?	
– Відсутність чітких вимог до результатів навчання в типових освітніх програмах?	
– Зайва самостійність навчальних закладів, вчителів в організації навчання в початковій школі	
– Можливість вчителя самостійно обирати форми, методи та засоби навчання	
– Інтеграція змісту початкової освіти	